

Кор 1001
У2
Ч - 48

С. ЧЕРКАСЕНКО

ПРИГОДИ
МОЛОДОГО
ЛИЦАРЯ

КЛУБ

UKRAINIAN BOOK CLUB
BOOK 13

SPIRIDON CHERKASENKO

ADVENTURES
OF A YOUNG KNIGHT

NOVEL

VOL. I

IVAN TYKTOR, PUBLISHER

19 WINNIPEG 52

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ
КНИЖКА 13.

СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО

ПРИГОДИ
МОЛОДОГО ЛИЦАРЯ

РОМАН З КОЗАЦЬКИХ ЧАСІВ

ТОМ I

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ТИКТОР
19 ВІННІПЕГ 52

Обладинка Мирона Лесицького

Printed by
Trident Press Ltd., 210—216 Dufferin Ave., Winnipeg, Man.

C. Zeppele

П Е Р Е Д М О В А

Випускаючи тринадцятий том нашої Бібліотеки: "Пригоди Молодого Лицаря", ми починаємо другу серію видань Клубу Приятелів Української Книжки.

Автор цього роману — Спиридон Черкасенко народився 1876. р. в Богодухові на Херсонщині. Покінчивши школу та педагогічні студії, працює на посаді народногочителя на Шахтах у Юзівці (тепер Сталіно), і вже в 1908-у році за драму "Хуртовина" його звільнюють з праці та відбирають право вчити в школі. Черкасенко переїздить до Києва й стає співробітником часопису "Рада", опісля друкує свої твори в "Українській Хаті" та в часописі "Дзвін". Згодом, переходить С. Черкасенко на працю до театру Михайла Садовського на посаду скарбника.

У 1919 р. переїздить до Відня і співпрацює у В-ви "Чайка" і там друкує свої чисельні твори. З Відня переїздить на Карпатську Україну, де знову працює у театрі Михайла Садовського й нарешті в 30-их роках переїздить до Праги та в місцевості під Прагою в Черношицях доживає свого віку. Помер С. Черкасенко весною 1940 р. й похований у Празі.

Коли приглянутись до літературної творчості С. Черкасенка, бачиться різноманітність літературної форми: поет-лірик, драматург і автор чисельних поем, та прозою: оповідання й роман: "Пригоди Молодого Лицаря".

По характеру літературної творчості С. Черкасенко — імпресіоніст (в ліриці, драматичній творчості та в більшості своїх оповідань), хоч ряд

оповідань із шахтарського життя позначується реалізмом, що викриває тяжке й злиденне життя шахтарів.

Ліричні твори С. Черкасенка надруковані в Відні — три томи. Драматичну творчість розпочав драмою “В Старім Гнізді” (1907), потім “Хуртовина” (1908). Далі йдуть “Жарт Життя” (1909), “Петро Кирилюк”, 1912), “Казка Старого Млина” (1914), та “Про що тирса шелестіла”. На еміграції написав “Дон Хуан і Розіта”, “Ціною Крові”, “Северин Наливайко”, “Вельможна Пані Кочубеїха”, “Коли народ мовчить”, “Богдан Хміль” і досить драматичних творів для молоді.

Повість “Пригоди Молодого Лицаря” була вперше друкована у Львові в 1937-у р. й належала до найбільш читаних книжок на Західніх Землях України. Цей твір присвятив автор своїм друзям проф. Леонідові Тимофієвичу, Надії Михайлівній Білецьким з їхніми доньками Калинкою і Ялинкою.

Редакція.

ЧАСТИНА ПЕРША

I.

Єдиною більшою вулицею міста Канева котився веселий регіт.

Удова Василиха, вертаючися з ринку з порожнім кошем на руці, гнала поперед себе свого єдинака Павла, ще молодого, але знаного всім містом гультяя й гульвісу. Рясна, як раптовий град, лайка сипалася на високого, як дуб, красеня-велита, але відскакувала геть, як горох від стіни.

Павло, не поспішаючи, посувався вперед і тільки лагідно посміхався, кидаючи скоса лукаві погляди вправо й уліво та киваючи іноді приятелям, що їх за-гледить на добривечір.

Канівські міщани й міщенки з дітьми висипали з хат, хоч добре знали, що це за гамір, бо не раз бачили й чули це; стояли спокійно й незлобно сміялися. Від яких-будь уваг утримувалися, знаючи здавна химерну вдачу старої Василихи. Тільки пси валували слідком, але на поважній відстані й ще більш бала-мутили звичайний спокій тихого, весняного вечора.

— Та ти ж що це, лобуряко, ані обернешся, га?... Мати аж захрипла, приказуючи та навчаючи на розум, а тобі й за вухом не свербить?... Гарний, поштивий синок, нічого ~~сказать~~... Може ще й смієшся собі тишком-нишком та кпиш з неньки?... А матері твоїй сто сот чортів під серце!... Хоч огризнися,стерво про-кляте! Чи тобі позакладало?...

Павло спокійно йшов далі, не озираючись.

— Ой, людоњки! ой, сусідоњки! згляньтеся, на Божу ласку! Укоротить мені, старій, останнього віку мій паливoda, — щоб я крізь землю запалася, коли не вкоротить! Вигнався, як той дуб, а глузду ані крихти! І в кого воно таке вродилося, осоружне? І за що мене Господь покарав, сердешну, вбогу вдову таким сином!...

Не втерпіла Супруниха.

— А що ж там сталося? — гукнув з порога, — украв що, чи побив кого?...

— Що?!... зупинилася як стій Василиха. — Хто каже — вкрав?!... А бодай ти не діждала бачити мо-го сина злодієм! А бодай тобі, старій печериці, яzik руба став, коли таке слово на мою дитину гавкнула...

— Тю на тебе, навіжена! — замахала на Василиху Супруниха. — Питаю ж тебе тільки, чого й за віщо лаєш парубка.

— Та якже мені не лаяти, голубонько сивенька! Та ж він у мене один, як серце у грудях, та ж тремчу над ним, як осика над водою, як той скнара над скри-нею з грошима, ночей не досипаю та пильную, щоб нічого не сталося хлопцеві... Аж гульк — під коршмою в Лейби аж курява здіймається: запорожці гуля-ють... Хотіла вже пройти, сплюнувши, хвороба б їм у печінки, коли дивлюсь — аж і мое золото з ними!... Я так і охолонула... Налетіла шулікою, надавала сту-санів одному, другому, вхопила дитину за руку та на-сили виволокла... Смійся, смійся, дурню, з матері!... Батько твій догулявся з ними, з отими харцизами, поки й подався безвісти, то вже буде з мене... Десь або вбито, або в турецькій неволі конає... А тобі зась, — чуєш?...

Павло засміявся, повернувся й пішов далі вулицею.

На майдані, коло урядового козацького будинку, стояло п'ятеро осідланих коней, а біля них, тримаючи їх за поводдя, троє запорожців. До них підійшло з урядової стайні кількою лейстровиків і напівголосно розмовляли про щось.

Павло не чув, про що саме, але зупинився на вулиці, чекаючи матері, й з великою цікавістю розглядав пишне, кольористе вбрання січових гостей та дорогу зброя на конях. Думи вихорем закрутилися в палкій юнацькій голові, й на їх легких крилах полинув молодик далеко-далеко, куди сам хотів і звідки прилетіли до Канева на своїх татарських огирах оці й ті, що він балакав з ними коло Лейбиної коршми, цяцьковані, степові гості. І за неньчину лайку забув.

Та вона сама про себе нагадала борзо.

— Так і знала! так і знала, що ні на кого, як на них, і знову рота роззявив, — на отих харцизняк із Низу!...

Павло пробудився з дум і ласково озирнувся на неньку, знов розпромінивши уста під молодим кучерявим усом у ясну усмішку.

— Коні які чудові, — додав.

— Ось гляньте, людоњки! — вдарила об поли руками Василиха. — Йому не неньчина гризота — йому коні на мислі та оті ледацюги січові, вигинули б до ноги, прокляті!... Зараз мені йди додому,стерво собаче!

— Не дивись, кажу, на них!... Не слухаєш, — то маєш, маєш!...

Рясні удари кошиком посыпалися Павлові на спи-

ну. Тільки полоскотали юнака, бо він стенувши плечи-
ма, весело зареготався, а козаки перед ганком зали-
шили розмову й, сміючись, із цікавістю стежили за сце-
ною. Горобцями позліталася дітвора з вулиці.

На ганок вийшов козацький старший, полковник,
а за ним полковник і писар, січові гості. Павло звичай-
ненько вклонився старшині.

— Чого ти репетуєш тут, бабо, на всю вулицю? —
гримнув старший на Василиху. — Іншого місця не знай-
шла, хрін тобі в ніс? . . .

— Та якже не репетувати мені, прошу вельможно-
го пана полковника, — вклонилася низенько Васили-
ха, — коли ледащо оце моє ні за що мене, свою неньку,
має й слухати не хоче? Кажу йому йти додому, а він . . .

— Як?! — визвірився на Павла старший вояка, й
вуси та брови йому настобурчились, а в очах мигнуло
бліскавкою. — Неньки не слухати?! А хрін тобі в ніс!
Та ще де! — в моїм полку? Га? . . . Таке беззаконня й
гріх у моїм полку?! . . .

— Ой, Боженьку! — злякано перехрестилася Ва-
силиха. — Що ж це воно буде? . . .

— Ах ти ж, шмаркачу жовтодзюбий! Я тебе повчу,
як почитувати отця-неньку! . . .

Павло стояв і, погідно посміхаючись, дивився на
грізного полковника.

— Та він у тебе що — блазень, що сміється, мов
дурень на подзвіння? . . . Хлопці! — гукнув полковник
на лейстровиків, — а візьміть-но пресучого сина на
стайню та всипте йому десятків зо два гарячих, щоб
знав як матір шанувати, та щоб перед старшими зуби
не шкирив! . . .

Помітивши, що біля уряду на майдані щось коїть-

ся цікаве, з поблизьких дворів збігалися люди й цікавим півколом оточили Василиху та її неслухняного сина. Мовчали.

Зайшло сонечко за Дніпрову гору й прибрало довгі передвечірні тіні, кинувши натомість на весь майдан і на всеньке місто тонкий до незримости та ніжний серпанок смутку. Полковникова постава на ганку стала ще грізнішою.

Троє лейстровиків одрізнилося від гурту й приступали до Павла.

Шепотіли жінки:

— Ой, лелечко!... Тікай, Павлусю, чимдуж додому, — гнатись не будуть...

Павло затявся. Він з-під лоба позирав мовчки то на полковника старого, то на лейстровиків, що, не спішаючи дуже й ніби даючи тим юному змогу втекти, наближалися до нього. Усмішки на устах не гасив. Чекав не знати чого.

І всі чекали й мовчали, й чи від цього чекання, чи від мовчання було душно, як у спеку в хаті з зачиненими вікнами.

— Ой, батечку! — нарешті очутилася Василиха, й як стояла, так і впала навколоїши перед ганком, — ой, пане полковнику! не карайте його так тяжко! Воно ж мале... воно ж дитина, немовля сливе... воно ж помре під канчуками!...

На ганку посміхалися кляті січовики, а полковник грізніш гукав:

— Не заважай стара! Сама потім дякуватимеш... Ану боржій хлопці! дайте йолопові добру хlostу!...

Козаки підступили до Павла:

— Ходімо!

Ані-руш.

— Ти чуєш, чи тобі позакладало? . . .

Павло й бачив і чув, але не йшов.

— Та й чого ви з ним панькаєтесь! — нетерпели-
вився старший. — Не хоче доброхіть, несіть на руках! . . .

Козаки ззиркнулися й раптово, як на розказ, ухо-
пили парубка попід руки, а третій пхав іззаду.

Василиха зойкнула й трохи не зомліла, та жінки
підтримали, щоб не впала.

А Павло ніби в землю вріс: стояв, як укопаний
слуп, та сміявся, немов не тягли, а лоскотали його.

— Оце дак немовля! — реготав на ґанку старий дов-
говусий січовий полковник. — Таких немовлят і в ма-
тері Січі небагато, — нехай мені дідько плюне межи
очі, коли брешу!

— Авжеж небагато! — підтакнув, рेगочучи, січо-
вий писар.

— То це в тебе така дитина, хрін тобі в ніс?! —
скрикнув старший, та до тих, що стояли коло коней,
лейстровиків: — А ви чого гав ловите? Поможіть узя-
ти ведмедя та всипте йому добрих півсотні . . .

На поміч товаришам кинулося ще троє.

— Та що ж це, люди добрі, — отямилася врешті
Василиха, — на бідну дитину цілим військом?! . . .

Розлюченою шулікою налетіла на напасників і
товкла їх по чому попало порожнім кошиком.

Було і страшно й весело, й люди аж за боки хапа-
лися.

Сміявся й Павло, а далі до неньки:

— А відступіть-но мамо, щоб не зачепило нена-
роком!

Він стиснув кулаки, випнув лікті й бистро повернув плечима. Лейстровики, як груші, розкотилися від нього людям під ноги. А один докотився перевертом аж до ганку під ноги старшому, це так і не підводився відразу, а тільки сидів та від несподіванки лупав очіма: чи мені сниться, мовляв, чи цеувіч.

Сміх ущух.

—Лепсько! Нехай мені дідько межи очі начхає, коли брешу! — гукнув січовий полковник.

— Далебі, лепсько! — підтакнув писар.

Та лейстровий старший був іншої думки. Отяминувшись від несподіванки, він так оскаженів, що аж запінівся й тупав ногами та зіпав на всю горлянку несамовито:

— Щоб моїм лейстровикам та якийсь паршивий міщух завдав такого сорому й ганьби?!... Рубайте його, проклятого! шаблями його!... Чого ж ви огинаєтесь?...

Василиха скам'яніла. Павло прогнав усміх з уст і тривожно озирнувся довкола. Угледів біля ганку стовпа з великим залізним кільцем, у два кроки стрибнув до нього, — де й вайлуватість поділася! — вхопився за вершок обома руками і, впершишь ногами в землю, з усієї сили потяг до себе й вивернув із землею, та так і став, не випускаючи його з рук і позираючи з-під лоба на козаків. Скоїлося це в одну мить, і на віть ошелешений старший не знайшовся з лайкою або якимсь наказом.

До нього підійшов полковник із Січі, вдарив легенько по плечі й промовив:

— Не йде, пане-братьє, так, не йде... Еге ж, — не

по-лицарському це... на беззбройного молодика з шаблями.

— Та й шаблями, як бачу, його не візьмеш, — додав пан писар. — Хіба з гаківниці звелиш палити в цього тура, пане полковнику.

Старший ще вагався якусь хвилю, далі махнув рукою козакам своїм: дайте йому спокій, мовляв. Сам звернувся до старої:

— Ну, не иродів він у тебе син: якої шкоди накоїв!

Ще б пак! — стара Василиха йому. — Навіщо так розтривожили дитину, що себе не пам'ятає!...

— Кинь мені зараз стовпа, хрін тобі в ніс! — гукнув до Павла, — та йди геть під три дияволи! А ви, — до козаків, — незугарні були трохи не десятеро впоратися з одним міщухом, то хоч стовпа знов закопайте в землю, та поглибше.

— Спасибі, велиможний пане, за ласку, — вклонилася Василиха старшому. — Ходімо, Павле, а то бач, як оті запорозькі братчики повітрящалися на тебе: ще з'урочать.

Довкола засміялися. Засміявся й Павло та, зауваживши, що вже ніхто не збирається кривдити його, верг стовпа на землю й підійшов до матері.

— Що, ледащо, не слухав матері, — будеш тепер пам'ятати!... Прощавайте...

— А постривай-но, стара! — озвався з ганку січовий полковник. — Може б своє немовля та на Січ нам віддала? Лепський з нього буде січовик...

— Що?!... А щоб ти не діждав, — пху! — засипала Василиха, як з мішка. — Занапостили вже там моого старого, волоцюги чортові, то й хлопця корт...

— Якого старого?

— Не знаєш? Мого старого... Похила Василя...
Та щоб я свою дитину...

— Та стривай, не торохти так, бісова коцюба!...
Дай же розпитати...

— Нема що питати!... Ач, який розумний: батька
десь убили, нехай царствує з праведними, ледащо, та
й до сина підбираються... Ходім мені зараз додому,
— чого баньки на них вирячива!

— То той Василь Похил — твій?

— А чий же! Твій, чи що?...

— Та ж я Василя знаю, як самого себе: в однім
куріні були. І зовсім не вбито його.

— А де ж він? Чи за двадцять літ не озвався б, як-
би живий був?

— Не озвався, стара, бо вже п'ятнадцятий рік, як
у неволі турецькій.

— То відкіля ж ти знаєш, що живий він?

— Такі дуби, Василиха, як твій старий, так скоро
не валяться. Дужий козарлюха був.

— Чом же ви не визволите його? Похваляєтесь ж
по коршмах, що б'єтесь з турками за віру та щоб не-
вільників визволяти...

— І визволяли, не раз визволяли, а Василя між ними
не було. Я так гадаю, чи не в Синопі він у якогось
баші на роботі або на галері...

Павло не втерпів.

— То татко живий, мамо? У неволі?... Пустіть ме-
не з ними, мамо...

— Що?! — визвірилася Василиха. — Слухай ти
їх, всесвітніх баламутів, — вони набалакають — пів-
тора людського!... Зараз мені йди додому, поки не
надавала стусанів!...

Павло, може вперше в житті, гнівно зиркнув на неньку, сірдито стенув дужими плечима, повернувшись мовчки й, ні на кого не дивлячись, похнюпно почвалав додому.

— Бачили? бачили? — репетувала Василиха. — Бачили, що ви з дитити слухняної зробили? .. А щоб вам світа-сонця не бачити! Щоб на вас пропасниця та пристріт, зайдиголови чортові! ... Постривай же матір, лобуряко! ...

І Василиха підбігцем подалася за сином.

Сутеніло.

Люди, жвано розмовляючи, поволеньки розходилися з майдану. Лейстровики поралися біля вкопаного назад стовпа, вбиваючи чобітми землю круг нього. Запорожці коло коней, попихуючи люлечками, кпили з них, що не подужали молодого міщуха.

Старий запорозький полковник довго ще дивився вслід Павлові, посміхаючись у довгого вуса, нарешті повернувшись до старшого, що розмовляв з писарем, і промовив:

— А молодець утече від старої на Січ, — нехай мені дідько начхає в самісіньку пику, коли брешу! ...

II.

Орися була в заміжньої сестри, що жила недалеко від козачого уряду. Вона все бачила, але так, що Павло не запримітив її. Тепер верталася додому, на передмістя, вражена, задумана ...

Різнородні почування боролися в ній і сповняли душу якоюсь незрозумілою тривогою.

— “Що таке? — думала собі, доглупуючись причини свого химерного настрою, — сват він мені, чи брат, що й з думки не йде? ...”

Пробувала думати про щось інше, але велетенська постать парубкова живою стояла в ней перед очима з його безхитрою дитячою ухмилкою та великими добрими карими очима. Згадавши, як покотилися всі боки від його дужого руху лейстровики, посміхнулася, а впіймавши себе на цьому, розсердилася сама на себе:

— “Ото, чи не лицар! ... Ведмідь, вайло ... Он, ті ... січовики ... Зовсім щось інше ...”

В Орисиній уяві раптом виріс бравий, як намальованій, січовий лицар у дорогому червоному жупані з вильотами: червоний же таки шовковий пояс обхоплював тісно могутній, але гнучкий, пружкий стан; чорні, як воронове крило, кучері накривала зсунута набакир шапка, облямована дорогим хутром; з перехрещеним срібним пасаманом денцем; жовті ... ні, краще теж червоні сап'янці з срібними підківками; при боці — коштовна шабля, цяцькована, аж сяє, самоцвітами. А сидить лицар на баскуму румакові вороному в золотій зброй, ноги в стремена срібні, одною рукою по воддя держить, другою в бік узявся, — сидить, пишний, величний, дивиться ласково на неї, а під журним молодим юсом промінем грає ... добра, дитяча ухмілка ... вже ~~домусь~~ знайома Орисі ...

— “Пху, мара! — трохи не скрикує ~~дівчина~~, — та це ж Павло ... Чи не лицар! ...”

Вона призеро ~~надимає~~ губенята й прискорює ходу. Як вона забарилася через того ведмедя, а спитати чого стояла? Не бачила дива ... Вже смерклось зовсім. Досі ненька тривожиться та виглядає.

На заході краєчок неба ще жеврів вузенькою смужечкою, але на темному склепінні вже закомашилися зірки, все ясніші на схід. Владкиня ніч повільною ходою насувалася на землю.

В хатках подекуди світилося. Часом сям-там гавкне зночев'я пес; у сусідньому дворі здивовано обізветься до нього другий, гейби спитає через паркан або пліт — чого тобі? — і знову вулиця тиха в своїх зелених садках, тільки здалеку, з міста, долітає ледве чутний бренькіт струн та глухе гупання бубна... Десь запорожці ще не вморилися гуляти.

Чудні вони, ці січовики. Нема-нема, а то раптом де й візьмуться, — і загудить місто козацьким п'янім гомоном, піснями та музикою, застугонить земля від танців, річками поллеться оковита, меди, пиво, заряхтять головні вулиці червоними кармазинами, срібною та золотою зброєю, затрясеться пархата жидова і з ляку і з неситої хтивости, а надто коли якийсь отакий бравий козарлюга та в запалі від буйного хмелю розтібне свого червоного та синього жупана, розперіже шкурятиного череса з червінцями, підніме й потрясе ним у юди над пейсатою головою: аж ярмулка йому, жидюзі, на потилицю зсунеться, як у пропасниці, а серце мало не вискочить від захватної побожності перед повним ще чересом: скаже козак — упади навколошки й цілуй кудись там, дам червінця! — і падає юда, й цілує, аби того золотого та переманити з козацького череса в засмальцовани, смердячу жидівську безодню кишеню. А січовик гуляє далі, поки в чересі брязчить. Міщани тільки посміхаються та головами похитують, парубки від заздрості чухають чуби та літають мріями самі не свої.

— “І що воно за люди, — думає Орися, — ніби ж теж козаки, та не ті... Лейстровик наш немов би зв'язаний, все робить на наказ, і гуляє, мабуть з дозволу. А січовик — орел, вітер степовий: літає, де схоче, гуляє, коли схоче, а віється куди схоче. Ні впину йому, ні заборони. От, кажуть лише, що до жінок та до дівчат йому зась... А чого б, сказати? Зарік дають, чи що?...”

Замріялась Орися й не чула позад себе бистрої козацької ходи. Та й те, що козак пильнував ступати безшумно й шаблю придержував рукою, щоб не брязкала.

— Добривечір, білявко! — промовив стиха, наздоганяючи.

Здрігнулася від несподіванки й стала — ні жива, ні мертвa. Озирнулася з страхом. Побачивши січовиця, хотіла бігти, але ноги, як не свої.

— Оце добре, що нē тікаєш, — підступивши біжче, правив козак. — Не люблю вганяти пішака, а коня в зайзді лишив. І добре зробив, а то тупотняву на всю вулицю зчинив би, а це не до шмиги. Всіх псів побудив би...

Поки він отак-о балакав, Орися потроху отямилася, хоч і злегка ще трепетала на тілі, як спіймана пташка.

— А цого... чого тобі, козаче, від мене треба? — насмілилася нарешті. — Чи ж пристало гордому лицареві серед ночі за бідною дівчиною вганяти, немов якомусь ледацюзі з наших міщухів? Чи на славному Запоріжжі у вас цього звичай велить?

Козак засміявся, блиснувши в темряві білими, як гуся, зубами. Цей сміх ніби осяяв його лице й Орися

загледіла й його пишного русявого вуса, й великі ясні очі, й гарного, як виточеного, прямого носа під густими бровами.

— Без ножа зарізала, — озвався жартівливо, — без кулі поцілила в самісіньке сумління! I не знаю, що мені тепереньки робити: і Мати Січ дорога і ти, моя горличко ...

— Ого! вже й горличко ...

— ... дорожча мénі за все на світі... Як побачив тебе, коли ти гордою павою проходила поуз Лейбіну коршму, то відтоді й світ мені немилий став без тебе; прослідив тебе аж до якогось двору на майдані, крадькома любував на тебе, коли ти з якоюсь молодицею дивилася на теє видовище біля козацького уряду, почекав, поки звечоріло зовсім, і ти верталася додому, тай не зміг себе, щоб не піти за тобою. Отже, хоч за мою терпеливість не проганяй мене, дівчино люба ... Скажи, як звуть тебе?

— Знаєш що, великотерпеливий козаче, — зовсім уже сміливо й навіть впадаючи йому в мову, відповіла Орися, — труди твої справді заслуговують на нагороду, і я певна, що ти її таки дістанеш, вернувшись на Січ, коло стовпа з киями. А тепер прощай, вертайся краще до товариства ...

Вона легкою сарною стрибнула через перелаз у двір. Із хати рипнули двері.

— Добраніч, козаче! Чого ж стоїш?

— То ти, Оришко? — почулося від хати. — З ким ти там — з Павлом?

— Та тут мені пеня, ненечко, — я не знаю, що й діяти ...

— Ой, лишечко! яка пеня ...

З темряви вийшла постать пристарої жінки й підійшла ближче.

— Запізнилася я трохи в Катрі, не зчулася, як і смеркло... Біжу чим-дуж додому, та й не туди-то, що за мною в темряві... хто б же, ви думали?...

— Чабан, чи що, в сіряку?

— Де пак чабан, мамо! — реготала Орися, — запорожець.

— Січовик?! — ужахнулася стара. — Свят, свят, — перехрестилася вона. — Чого йому?

— А отже спитайте! Ув'язався та й уже... Я йому — відчепись, козаче! а він мені — і сяка, і така, й горличко, й люба... Та щастя мое, що забалакав аж коло нашого двору...

— І не сором тобі, козаче, — звернулася мати до січовика, — чіплятися до бідного, безборонного дівчини?... А ще зап...

— Та хоч ви, паніматко, не сповідайте, — озвався козак, — висповідала добре й без вас ваша недотика...

— І добре зробила!...

— Краще покладіть таку милості і дозвольте завтра прийти до вас по-доброму в гості та...

— Що?!... в гості?... — аж скрикнула мати. — Та ти що собі, степовий вепрю, гадаєш — що в мене не чесна господа, а жидівська коршма з дівчатами?! А бодай ти не діждав! Ходи в хату, дочко! наслухаєшся тут...

Стара вхопила доньку за руку й потягла до хати.

— Та почекайте ж, паніматко, — дайте слово скочити! Я ж...

— Не хочу чекати, не хочу слухати! — чулося від хати. — Йди геть під три вітри, звідки прийшов!

Заскрипіли й грюкнули двері. Козак постояв, почухав потилицю, витяг із кишени кисета з тютюном і почав набивати люльку, лагідно й роздумливо посміхаючись собі в уси.

— “Гарне дівча, не взяв би його кат, — думав козак не рухаючися з місця, — далебі гарне... I те гарне навіть, що сміливо одшила мене та ще й висповідала. Ех, за таку не сором і коня, й шаблю, й навіть січову волю проміняти, пошившись ізнов у посполиті. Хм... Коси золоті, як достигла пшениця, а брови темні та дугасті... А очі великі-великі, сині, як небо... Гнучка, як тополя, хоч і повна, як рожа... Бррр... аж`мороз поза шкурою!... Страйвай-но... стара якогось Павла згадала... Хм... то в ній єсть Павло... Це гірше... А проте — мабуть міщух якийсь дзюндзористий: на один ніготь поклав, другим розчавив... Такі не страшні...”

Було тихо-тихо та гарно. Погасли останні, де-не-де позасвічувані, світла по хатах. Гавкне десь на кутку пізній собака та й замовкне відразу, нізвідкіля не чуючи підпомоги. Поблизу, у білих від цвіту вишнях, тъюхнув несміливо соловейко. В сусіднім садку до нього обізвався другий, а ще далі — третій, четвертий, п'ятий, і за якусь хвилю козацькі думки розплілися в морі соловейкових пісень.

Січовик як ніс люльку до губи, то так і застиг, мов зачарований, наслухаючи, а мужнє, тверде, як камінь, серце тануло від раювання, як віск від сонця. Хотілося й собі зідхнути на всі могутні груди й у голосній пісні вилляти те, без краю чудове, що сповнювало їх по береги. Чомусь защеміло в носі, й непрохані слізози набігли на очі.

— “Пху! бий тебе сила Божа! — отямився врешті запорожець і поквапливо всунув чубука в зуби, а сам почав мацати руками по кишенях за кременем та кресалом. — Лепський козак, нема що казати... Розкис, як сухар ув окропі... Ще заплачу, гляди... Причарувала вража дівка... Оце дак так!... Навіть на співи підіймає... Мав би добрий голос, то так, здається, й розлився б на всі садки, як оци соловейки... Ач, якої затинають!...”

Зненацька, немов би у відповідь на його думку, десь поблизу покотився вулицею й долинув до нього гарний, чистий, як срібний дзвінок, парубоцький голос, повний нестримного поривання до всякого весняного щастя.

“Гей, гей по каміннях
бистра хвиля рине
А козацькеє серденько
до дівчини лине...”

— “Маєш, — зупинився січовик із кресанням, — ніби підслушав або підглядів, вражай син, що в мене всередині коїться... Сміха!...”

“Гей, спіши, козаче,
та не забарися, —
Вийде мила, вийде люба,
кохана Орися...”

— Еге, то й цей сюди, бачу, — буркнув січовик, розпалюючи люльку. — Орисею ж, либонь, назвала стара дівчину... А чи це не Павло, що про нього вона згадала, коли почула, вийшовши з хати...

“Гей, гей...” — почав був, наближаючись, парубок ізнов, але раптом урвав, помітивши в темряві огняну цяточку.

■

Підійшов ближче й звиклими до пітьми очима роз-
пізнав під плотом ще темнішу за ніч постать.

— Хто тут? — гукнув сміливо.

— А що хіба?... Здоров, Павле! — обізвався сі-
човик.

Павло наблизився щільно, зазирнув мовчки під
шапку й оглянув незнайомого з голови до ніг.

— Запорожець?... Чи мені ввижається? — мовив
спокійно, але підозро.

— А хоч би й запорожець? — так само відповів
січовик і аж тричі пихнув люльку.

Вогник блиснув ясніш , і Павло встиг запримітити
й довгого вуса й витришкуваті глузливі очі. Те, що в
очах тих грала ніби поглумка, почало дратувати Пав-
ла. Став до козака боком:

— А чого тобі тут треба, ѹ звідки тобі відомо, що
я Павло?

— Е, пане-брате, — засміявся січовик, — я харак-
терник. Знаю не тільки те, що ти Павло, а й те, що ти
сподівався, йдучи сюди, поженихатися з білявою, си-
ньоокою Орисею, та не пощастиль тобі цим разом,
бо дівчина до тебе не вийде. Чув?

Павло спалахнув.

— А чого б ѹ й і не вийти? Тебе мусить спитати,
чи як?

В цю момент стукнуло віконце й почувся голос, що
відразу прогнав Павлові й досаду й гнів, лишивши са-
му радість:

— То ти, Павле?

— Я, Орисю, — затремтів від захвату парубок.

— З ким ти?

— А хто зна... Запорожець якийсь!

— Як?!... То він досі стовбичить тут?... Пеня та й годі... Отже, забірай його з собою та йди звідсіля, бо я все одно не вийду.

Павлові й серце впало.

— Орисю! — вихопилося в нього з докором.

— Йди, йди собі! — суворо говорила дівчина, — нічого там — “Орисю”.

А далі ласкавіше додала:

— Завтра приходь, коли маєш що сказати. Добраніч!...

Віконечко стукнуло знов, і все затихло, лишилися самі соловейки з піснями та їх двоє: один із глузливою усмішкою під важким усом, а другий — із понівеченою радістю в серці.

Павло помовчав хвильку, не відриваючи очей від чарівного віконечка, далі круто повернувся до січовика:

— Це все через тебе, дідьку непроханий!... Де ти взявся тут, заволоко, і чого шукаєш глупої ночі там, де не загубив?...

Січовик мовчав, і Павло виразно відчував, що він у душі кепкує з нього.

— Не хочеться тільки гвалту здіймати, щоб не зганьбити дівчини, — бурчав він, збираючись відходити, — а то я тобі відбив би охоту чіплятись до неї... Де чорт не візьметься, та...

— Ну, буде, буде, — раптом обізвався запорожець.

— Ти звідси куди — додому?...

Павло отетерів спочатку від несподіванки, далі спалахнув:

— А тобі що до того?

— Рано ще. Ходімо лише до Лейби: там наші до ранку гулятимуть, то й ми поможемо. Я пізнав урешті тебе: ти той парубіка, що жбурляв оце нещодавно лейстровиками, як грушами. Хочу почастувати тебе й погуляти з тобою. А за дівчину не турбуйся: не хотів і не хочу її кривдити, а до того — звідки міг я знасти, що вона твоя дівчина?... Отже ходімо помириємось, не сварившись.

Павло відразу завагався, але можливість попасти в таке товариство була занадто принадна. Махнув рукою й згодився.

III.

Велика Лейбина корчма гула всередині й з'окола. Надворі, в мальовничому безладді, розставлено було кілька довгих столів із скамницями та дзигліками до них, а за тими столами, заставленими дзбанами, поставцями, кухлями, кубками, сиділи, хто як уподобав, січовики — пристарі, молодші, зовсім молоді; сиві оселедці за вухо та сиві вуси аж на груди мішалися з добре підголеними аж по маківку чорними русявиими, білявими чупринами й пишними молодецькими вусами, зачепленими часом аж за вуха, щоб не заважали пити меді. Біля кожного столу, на зумисне вкопаних для ночі стовпах, червоно палав смолоскип, курячі їдким чорним димом іноді просто на гуляк, нашо ніхто з них не звертав найменшої уваги.

Поміж столами увихалися із спритністю, що їй по-заздрив би найсторожкіший вуж, часом сам Лейба, а то здебільша рудий зять, Хайм, та молодий іще, але

вельми рахубний, як і батько, чорнявий син. Не зважаючи на незвичайну великолюдність та на примхливу витребенкуватість низових гостей, Лейба, Хайм та юний Нухим усюди поспівали, на всіх потрапляли й дододжали, без нарікання, без сварки та лайки: вони добре тямили, що запорожець заплатить, скільки за правиш, але слова накриво не стерпить — стане на цабе, тоді вже й накланяєшся й напросишся, а то й по потилиці дістанеш. Коли якийсь — все одно, старий чи молодий — чуприндар, відпивши з кубка чи поставця, вилається, що мед чи горілка не міцні, то не супереч йому, а краще сам про людське око пригуб, скривись і нагукай на того, хто приніс: “Нухиме там, чи Хайме, кому ти подаєш? Звідкіля ти вточив — з того барила, що про посполитих? Зараз мені вилий це, та вточи для пана сотника, чи там полковника, з того — панського!” Нухим та Хайм хапає дзбанка, летить стрімголов, аж пейси та цицел йому розвиваються, до льоху, забариться там хвильку й вихорем мчиться із тим самим назад; а щоб показати, що він напій перемінив, витирає дзбана полою лапсердака. Підпилий низовець задоволений, що не дався одурити, а жид уклонившись йому низенько, біжить до інших. Спосіб задовольняти п’яних, що його вживали й уживають всі шинкарі всіх часів і народів.

— Ходімо краще до середини, — звернувся наш січовик до Павла, коли вони ввійшли у двір. — Тут, хочби й хотів, то нема де примоститись... А до того — маю тобі дещо сказати... порадитися в чотири очі...

Павло скинув на нього здивований погляд і стегнув плечима: мені все одно, мовляв.

Ніхто на них не звернув жадної уваги й вони пере-

ступили поріг корчми. Тут коїлося те саме, що й на дворі, тільки замість смолоскипів, серед кожного столу блукав тьмяним світлом великий каганець. Хоч обидва вікна були відчинені, як і двері, але повітря було аж густе від кептяги, курева та хмелю й свіжа зандвору людина відразу почувала, що чуманіє. Химерні, фантастичні тіні коливалися по стінах, а п'яній гомін до того густо сповняв кімнату, що Павлові здавалося, ніби він пірнув у нього, як у багнисту теплу воду.

Як із землі перед ними виросла зігнута постать Лейбина.

— Чого пани хотіли б собі?... Маю чудесну оковиту... Пан сотник уже пили — знають... Маю вишнівку, слив'янку, тернівку, запіканку... А мед! уй, який мед! Сам староста ясновельможний, нехай живе здоров, тільки в мене й бере... Може вечеряти чого забажаєте — і вечера всяка буде: і печеня, і ...

— Та постривай, жиде! — переняв йому мову січовик, оглядаючи корчму з гостями. — Даси й оковитої й меду, та й на зуби щось, але... може в тебе є десь такий, хоч невеличкий, закапелок, щоб нам удвох ось із цим парубком побалакати...

— Чому нема? Є, далібуగ, — засипав знов жидисько. — Ласкаво прошу сюди до валькириу... Всі наші за роботою, то він порожній... Щось там пан сотник подарує бідному жидові за це — і вже. Прошу панів...

Він повів гостей попід стіною до валькирових дверей, відчинив їх і, вклонившись пропустив козака й парубка до середини, потім увійшов сам і щільно зачинив за собою двері. Густий, затхлий, своєрідний пах

ніколи не провітрюваної жидівської спочивальні прикро вдарив їм у ніс.

— Ту маєте, — метушився жид, — змітаючи полою порох зо столу. — Там справді й гамір великий, і душно, й повітря важке, а тут... — він заплющив очі й потяг до себе носом повітря, — ах, як у квітнику. Прошу сідати, — додав підставляючи стільці. — Чого пани хотіли б випити чи з'їсти?...

— Дай покищо оковитої й чогось попоїсти, а там побачимо...

Жид метнувся з покою другими дверима.

— Сідай, пане-брате, — кивнув січовик Павлові на стільця, сам скинув шапку й кинув на ліжко. Скинув і кирею.

Павло побачив перед собою високу, оглядну постать степовика з гарним мужнім обличчям і темними хитрими очима. Пригладивши обома долонями підголену старанно чуприну, запорожець і сам важко опустивши на скрипучого стільця і втопив у парубка свій пильний погляд.

— Дак от який ти, козаче, — мовив по хвильці. — Юнак, неstemний юнак, хоч і вус чорний уже під носом закрутися. Хоч два понад два десятки маєш?

— Три, — засміявся Павло й чомусь зніяковів.

— Дитина, далебі дитина й аж дивно як ти сьогодні з отими лейтровиками впорався сам без чужої потуги. Хм... добру свою маєш. Чом же тут її марнуеш?

— А де ж маю з нею подітись? — знов засміявся парубок.

— Де?... Ото спитав!... Там, де й усі, що не хотять до смерти на печі ханьки мняті та волам хвости

крутити, а воліють помірятися силою молодецькою своєю з потугою ворожою, з татарином лихим у чистім полі, чи з турчином бундючним на буйних хвилях морських. Он де молодцеві місце!... Чи воліеш і сконати ледачим міщухом у запічку, як старий облізлий кіт?...

— Міщухом? — образився Павло. — Та ж батько в мене січовиком був.

— Справді? — здивувався низовець.

— Щоб ти знов...

— А де ж він?...

— Або я знаю?...

— От тобі й маєш! А як же?...

— Мати казали, що як я ще малим був, кинулися батько разом з нашими канівчанами наздогнати ногайців, що пожакували околишні села й хутори, та так і слід по них загув. Далі чули стороною, що подались аж на Запоріжжя, а це сьогодні ваш старий полковник казав, що батько в Синопі в турецькій неволі, якщо живі ще...

— Як звали?

— Похил Василь.

Січовик на хвилину замислився, щось ніби пригадуючи.

— Ні, не чув... — мовив урешті. — Не знаю... Та й не дивина: сам я всього шість років, як на Січі, а це ж було, сам кажеш, як ще ти був малий...

Двері наче вітром розчинилися й у покій влетів Нухим, несучи перед себе печеньо, хліб, солоні огірки, а за ним сам Лейба з горілкою, з поставцями, кубками й величезним дзбаном меду. Жидок примостив усе

на столі, низенько вклонився січовикові й нечутно вислизнувся геть.

— Вже! — промовив Лейба, розставивши посуд — Доброго здоров'я ївши й пивши!... Якщо матимете ще в чомусь потребу, прошу гукнути в ці двері.

За цими словами зник.

Запорожець наляв поставці оковитою, взяв свого, цокнувся з Павловим і мовив:

— Випиймо!

Пили й іли спочатку мовчки.

— То ти Похиленко, — врешті, сповняючи знову поставці, почав січовик, — Павло Похиленко... Ну, а мене дражнить Денисом Кригою... Кажуть, що за надто я холодний та розважний, тому мовляв, дражнитимемо тебе Кригою. Крига, то й Крига, хіба мені що!... На Січі всякого новака мусять перехристити, хоч і не хоче... щоб потім ніхто вже не пізнав поза Січчю, про кого мова. Отже, й мене, Дениса Будяченка, зробили Кригою... То ж, мабуть, і твого батька з Похила зробили кимось іншим, тому й не дивина, що ні ти, ні навіть ненька твоя й усі, хто знав його, нічого про нього не чули... А що він у неволі, то це світова річ у козацтві: сьогодні всяк із нас вільним вітром у полі гуляє, турка, татарина й усякого бусурменина коле-рубає за віру православну християнську та за рідний край Україну, а завтра дивись — чужий-чуженицею в неволі бусурменській пропадає, визволителів із рідної землі виглядає, та не дочекавшись, часто там і помірає...

— То буває, що й визволяють невольників? — раптово перебив Павло, затаївши духа.

Крига на якусь мить зупинив на нім свій пильний

погляд і посміхнувся, ніби відповідаючи тим таємній думці своїй.

— Визволяють... чом не визволяють... Але не ті, що вдома по ненъчиних запічках сили свої молоденькі марнують, а тільки ті, що в полі чи на морі з бурями б'ються.

— Це ти мені навздогад буряків? — насупився Павло, налив повного кубка медом і вихилив одним духом.

— Може й тобі, пане-брате, — відповів січовик, — а може й сам собі. Скажу тобі лише одно, що коли б мій отець гинув десь в неволі, а я мав би турову силу, як оце ти, то наплював би сам собі межі очі, якби хоч зайвий день один висидів під материною стріхою!...

Парубок мовчав, але став ще хмурніший.

— Чи не до мислі тобі наше лицарське життя?... Знаю ж і бачу, що до мислі, але не знаю й не бачу, що тебе здержує тут?... Скажи мені, мій приятелю, щиро, одверто — чого ти сидиш у Каневі, коли душою й серцем з нами?...

Павло — немов би не до нього річ, тільки важко дихав, наче тамував гнів на когось.

— Чом же ти мовчиш? Чи не маєш чого сказати? — правив своє Крига.

— А що я тобі скажу?... — з серцем відказав Павло.

— Та ти чув, про що питаю?

— Ну, то що, що чув!... Скажу одно: рада б душа в рай, та гріхи не пускають.

Він знов налив кубка й випив.

Крига не спускав з нього важкого погляду й чекав,

що він далі казатиме, але молодик сидів і мовчав, дивлячись кудись убік.

Гомін в корчмі не віщував, навпаки — до всього почувся бренькіт струн, а далі й тупіт козацького танцю та вигуки. Задрижали стіни, задзвеніли кубки на столі. Січовик скривився з досадою.

— Розгойдалася січова воля... — муркнув він набік. — Тепер друже ніхто й нічим не спинить, хіба хміль або сон зможе.

— У вас на Січі все так? — спитав Павло.

— Не все, а буває... Як щасливо з якогось походу вернуться та понавозять усякого добра.

— Хіба й там шинки є?

— В самій Січі ні, але поза валом січовим — аби гроші: всього знайдеться, як і у вас у Каневі. Ну, та сам побачиш, бо я певен, що тут ти не всидиш довго... Не таку вдачу маєш, та й силу твою тут нема де подіти...

— Може й так.

— Не "може", а напевне так. Одного не розумію, які гріхи тебе не пускають.

Павло сердито зиркнув на Кригу:

— Чого лукавиш? Адже сам добре знаєш.

— Мати?

— Та й мати.

— А хто ж ішче?... Дівчина?

— Та й дівчина.

— А хто ж, чи що ж ішце?

Парубок спалахнув.

— Як то що?! — дратувався Павло. — А з чим, у чім і на чім дістануся на те дідьче Запоріжжя?... На кожного з вас глянеш — лицар, вельможний пан —

і не підступайся. За все життя не спроможешся вбратаєшся так... Де вже нам!... Шкода говорити!...

Павло махнув рукою й схилив голову на долоні. Голова йому з хмелю йшла обертом, і звичайна в тверезого рівновага кидала його.

— Кажи краще, про що хотів побалакати зо мною!
— промовив він, повертаючись до низовця боком і підперши голову рукою.

Крига й сам бачив, що давно вже час було сказати головне, за чим привів парубка сюди, — власне, ввесь час він до цього й справляв розмову, — але все ще вагався розкрити карти зовсім, не знаючи, як сприйме це Павло, а вразити юнака було шкода, та й небезпечно. Але ж і до ранку не сидіти з цим...

— Та про що ж балакати? — розважно почав він.
— Коли казати правду, то ми вже давно балакаємо про те, що треба... Ти хочеш зробитися січовиком, а я... хочу кинути січове товариство й записатися тут, у Каневі, в лейстровики...

Павло підвів голову і втопив у бесідника свій затуманиений хмелем зір, що в ньому виразно заіскрилося вже неховане підозріння.

— Запоріжжя, голубе, річ не проста, — казав далі низовець. — Для запорожця не може бути ні матері, ні дівчини; одна в нього родина — січове товариство, одна справа — козацький промисел, війна з бусурменом... То ж не думай собі, що зміг би двох зайців разом піймати: або ти січовик — і забудь про те, що тебе в'яже в Каневі, або лишайся при цьому, але викинь із голови й думку про неньку Січ. І панотець у церкві читає часом нам слово Боже: не можна двом

панам служити, бо врешті якогось із них утратиш, коли й не обох разом.

Павло уважно слухав, дивлячись січовикові просто в вічі, а неспокійні думки попереджаючи одна одну, вихорем крутилися в голові.

— По мені бачиш, пане-брате... Ще шість літ тому я собі був простий посполитий у панів. Знадила запорозька воля; шість літ був у Січі — й не кепським братчиком, — про це спитай кого хочеш, — не раз бився завзято й у степах з невірними, й на морі...

Він налив кубка, взяв люльку з губи, й одним духом спорожнив його. Помовчав хвилину, немов би прислухуючись до гамору й пісень, що доносилися з корчми. Скривився, як від прикрого вчуття.

— Так, — озвався нарешті, — ніхто не скаже, що був я поганий товариш, поганий вояка... так, ніхто, крім мене самого, але... там тільки побачив я, що помилився... Наоприкіл скоро все те... Я внедовзі побачив, хоч нікому не казав, що не про мене неспокійне те життя січове... Внедовзі шашелем у серці почала точити мене туга за селом, за рідною стріхою, за землею, за всім тим, на що я, як лицар запорозький, мусів дивитися з погордою. Дивуєшся?... Не дивуйся: я пересвідчився, що не самого мене єсть ота туга, лише не всякий навіть собі самому признається в тім. У боях та в гульбищах, у горілці топити тугу туло аж до старости, коли кого Бог карав і він не поляг у бої, або до каліцтва, то ніби аж радів старий чи каліка, вибирав собі на землях запорозьких захисний куточек і осідав там зимовником коло вимріяної в боях кривавих любої, спокійної селянської праці. Хто міг, женився навіть... Іхатимеш на Січ, то сам по-

бачиш ці зимовники по дорозі. А я... не хочу чекати аж до старости або каліцтва, бо вже тепер не всилі побороти в собі тую тугу... Та з якої речі!... Хочу зараз — і вийду з товариства зараз, тим паче, що як вільно в нього входити кожному християнинові, так вільно й виходити... Вийду й, поки гарненько розглянуся, послужу в лейстровиках, а потім незабаром — на той бік Дніпра, на вільне, не панське, господарство...

Тільки тепер почав Павло потроху розгадувати, куди гне низовець. Кинувши низове товариство, догадувався парубок, запорожець захоче одружитися з якоюсь дівчиною, бо яке ж господарство без вірної дружини! А на таку дружину він наглядів собі Орисю, — це не інакше... Ба, витришкуватий дідько, — не в тім я битий!... На якусь каліку кривобоку, рябу чи підсліпувату не натрапив...

— Казав би коротше, — перебив Павло, посміхнувшись, радий, що сам відгадав козаків замір, — що задумав оженитися, а за жінку взяти Орисю, а то бач, як здалеку заїзжаєш. Треба, мовляв, дурного міщуха обчеркнути курячим зубом. Теж митець...

Січовик засміявся.

— Та, правду кажучи, — промовив він, наливаючи обидва кубки й торкаючи своїм Павлів, — я якраз до цього підійшов, та ти, бач, перебіг мені дорогу. Пий!...

Випили.

— Ну, ну, кажи, до чого ти йшов, — парубок йому.

— Річ, бач, ось у чім... Ти хочеш на Січ, а я — тут зостатися. Тобі потрібна козацька одежда, зброя, а головне добрий кінь, а мені — гарна дівчина, щоб ожени-

тися з нею. Отже, й одежду, й зброю, й коня з сідлом я тобі дам, а за це ти — відкинися від своєї дівчини.

— Та ти що, — скіпів Павло, — глузуєш, що міняєшся за людину, як циган за кобилу?...

— Стривай, козаче, не кипи! — спокійно зупинив його Крига. — Сам же хотів коротше, — ну, ~~а~~ коротше як же сказати?... Та й кинь ти забобони всякі, а кажи просто — згоден чи ні? Коли мое не в лад, я із своїм назад, а дівчина нехай сама вибере.

— Нічого їй вибирати, — вона й так моя.

— Так ви що — заручені з нею?

— Не заручені, та будемо заручені, а тобі зась.

— А Запоріжжя як же? Чи їй жінку туди візьмеш?

— То не твоя журба, — буркнув похмуро Павло й відвернувся.

— Іносе, — промовив Крига якось убік і ніби потемнів на обличці. — Що правда, те не гріх... Ну, що ж, — ще питимемо, чи кликати жида?...

— Як хочеш, а я вже йтиму.

Павло підвівся й уявся за бриля. Запорожець і собі, муркнувши:

— Ні вже: разом увійшли, разом і вийдемо.

Він гукнув Лейбу й розплатився з ним. Жид, видимо, був розчарований.

— Чого так швидко?... такі молоді, такі лепські козаки... Може дівчат покликати... Уй, які слічні дівчата!... Правдиві паненки з...

— Пропади ти пропадом із своїми дівчатами! — визвірився на жида Крига, знайшовши нарешті, на кому зірвати невдоволення, що гризло його по нещасливій розмові. — Виведи нас краще цими дверима надвір,

а то через корчму тепер і не протиснешся: ач, закурили як, аж земля стогне!...

— Що пан хоче, — козацька вдача, — відповів Лейба й через жидівську світлицю вивів їх у сіни.

Крига й Павло, обережно пробираючись поміж п'яними ~~п~~ вийшли на вулицю.

— Тобі сюдою либонь, — махнув управо рукою низовець, — а мені в цей бік! Добраніч! Може надумаєшся все ж таки, то знайдеш мене тут, між братчками. Вони вертаються на Січ позавтрьому вдосвіта. Бувай здоров!...

— Добраніч! — відповів Павло.

Вони розійшлися і за хвильку злилися з темрявою.

А в корчмі гуляли далі.

IV.

Запорожці не вирушили з Канева так скоро, як заповів, розлучаючися з Павлом, Крига.

Старший козацький дістав повідомлення, що за кілька день до міста прибуде сам польний гетьман, і якраз для того, щоб зустрітися з січовим полковником у дуже важливій і нагальній справі.

Відвідини такого високого й рідкісного гостя природньо викликали силу всяких здогадів про ціль приїзду й безліч найрізноманітніших чуток; але що й як — допуття ніхто, опріч старшого хіба та ще січового полковника, нічого не міг сказати. Навіть братчики не могли як слід доглупатись, у чім річ, і, сидячи в Лейбиній корчмі за кухлем пива, глухо ремствуvali на сво-

го полковника й писаря. Про одно вони тільки з певністю догадувались, а саме — що січове товариство раптом стане для чогось потрібне панам, хоч вони на Січ завжди чортом дихали; а це — сам бундючний польний іде з ними на побачення. Лейба, дослухуючись до їхніх розмов, тільки в бороду посміхався, бо коли хто й знат усе докладно, то це лише він, а якими шляхами — хіба жид скаже?...

Коли кому до цього всього було байдужнісінько, то це хіба тільки Павлові.

Другого дня по зустрічі з Кригою він і з дому не виходив, ходив, як неприкаянний, та все про щось думав.

Стара Василиха ще зранку, виходячи з дому на ринок із свіжими пиріжками та печеною рибою, помітила, що з “хлопцем” щось коїться непевне. А якже: то було спить удосвіта, як мертвий і не добудиша пâрубка, а це — вернувся пізно вночі, а лежить на спині, голову поклавши на руки, й видно по всьому, що за цілісінську ніч і очей не заплющив: встремив їх у стелю, ніби думаючи якусь важку думу, й навіть голови не повернув, як мати підійшла; хотіла була вилаяти, та подумала, що, може, в “дитини” голова болить, та ще, гляди, й на похмілля (не інакше, як із тими паливодами знов зійшовся й випив), то вже нехай вилежиться, Бог із ним, а то ще занедужає...

Але коли, вернувшись увечері з ринку, побачила, що Павло її сидить, як тума, на призьбі, уткнувши лікті в коліна й підперши похилу голову долонями, та не звертає на матір жадної уваги; коли, метнувшись до хати й оглянувшись по ній, побачила, що він не єв ні-

чого й не пив, стара не в жарт затривожилась і вибігла з хати.

— Що тобі, Павлусю — нахилилася над ним.

— Нічого... — буркнув не ворухнувшись.

— Як то нічого! — аж руками в полі вдарила за-кудкудакавши сполоханою квочкою, Василиха. — Та ж у тебе, бачу, з самісінського ранку ріски в роті не було... Та підійми голову, чого похнюпився: дай по-дивитися на тебе, — може хворий, хай Господь милує, Цариця Немесна...

— Зовсім я не хворий, — промовив він, глянувши неньці в вічі, й якось криво усміхнувся. — Вигадають...

— Та як же не хворий! — аж руками сплеснула Василиха, пильно вдививши в нього. — Та ти змарнів зовсім, і очі позападали... Ой, лишечко ж мені!... Чом ти не обідав, скажи мені?...

— Невже не обідав?... — щиро здивувався парубок. — Хм... чудасія... Мабуть, їсти не хотілося.

— Та чого ж не хотілося?... Ой, Боже ж мій! зурочили мені дитину, — щоб я з місця не зійшла, як не зурочили! А хто, хто?... Не інакше, як оці харцизяки січові, оті характерники, бодай їм світа-сонця не діждатися більш! Ходи, синку, в хату та будемо хоч вечеряті, — може воно минеться, а ні — то бабу Мацачуку гукну пошептати...

— Добре, добре, я зараз, — засміявся Павло, — обійдеться й без шептання.

Мати, зрадівши, що' парубок трохи ніби повеселішав, заметушилася коло вечері та все бурчала й сипала прокльони на чубаті голови запорозькі. Припинила їх тільки за столом, за хлібом святим. Дивилася на си-

на, з якою охотою він їв, і потроху заспокоювалася. А все таки цікаво було довідатися, що з ним.

— Десь учора ввечері був і знову з отими гульвісами? — обережненько почала вона.

Він ласково подивився на неї, не відриваючись від їжі, й засміявся.

— Був і не був, мамо, — відповів.

— Водись, водися з ними, вони напуттять... А як же... на все добре напуттять... Батько завіявся безвісти, а може й на той світ, то й тебе напуттять...

— Це правда, мамо, — помовчавши трохи, почав Павло. — Один уже казав мені, щоб кидав усе й їхав на Січ.

— На будячині верхи? — grimнула стара, знову дратуючись. — Сідало наколеш.

— Давав коня з сідлом, одежду, зброю й навіть грошей на дорогу.

— Ов?!... Де це такий щедрий вирискався?... Слухай їх, сину, — вони тобі й золоті зорі в небі подають, тільки позбирати їх мусітимеш сам.

— Ні, мамо, цей насправжки.

— Звідки це такий доброчинець узявся?... А сам же як? — голий пішки побіжить на Січ, чи коняці за хвоста вчепиться?

— Ні, — засміявся Павло, — сам він тут зостанеться в лейстровиках.

— Отакої! міняє шило на швайку! — мовила Василиха й раптом гостро вдивилася в сина, діткнута якимсь тривожним передчуттям. — А власне... чого це в нього до тебе саме така велика ласка?

Павло помовчав хвильку, спаленівши, як варений рак, а далі несміливо:

— Та... не знаю, як вам і казати...

— Кажи, кажи вже, коли почав, — чого раки печеш?

Павло рвійним рухом відсунув від себе миску й насупився.

— Він побачив Орисю й закохався в неї... от!

Василиха отетеріла. Вона нічого не зрозуміла.

— Яку Орисю?... Що ти мелеш півтора людського?

— Орисю... вдови Обеременчихи Орисю, — не знаєте, чи що?...

Стара й ще не второпала.

— Гаразд... А тобі яке діло?

Павло спалахнув:

— Як то, яке діло?... Та ж то моя дівчина, а він: відкаснися, каже, від дівчини, а за це матимеш від мене й коня, й зброю, й одежу.

— На якого дідька — не при хаті згадуючи — воно тобі... одежа тая харцизяцька та зброя?... З жидами канівськими герці справляти, чи що?... Чом ти не послав його під три вітри?... Чи може...

Страшна думка блискавкою протягla їй мізок, і вона з гострим підозрінням ловила його блукаючий у замішанні погляд.

— Та... бачте... — почав він, то опускаючи, то підіймаючи очі, — він питав... той... чи до мислі мені січове товариство...

— Ага-а, ось воно що!... І ти сказав, що до мислі?... Кажи ж, чого замовк?...

В серці в неї кипіло, й вона на превелику силу здергувала себе, поки випитає все.

— Авжеж, що до мислі мені, бо... кому ж воно

не до вподоби! — зважився нарешті вимовити Павло й уперто глянув матері в вічі. — Алё я не поїду з ними, бо... хочу одружитися з Орисею.

Мати ще трималася й удавано спокійно розпитувала далі:

— Так, так... А ти ж її... Орисю тую свою, питав, — піде вона за тебе?

— Ні, ще не питав. Сьогодні хочу оце піти дізнатись...

— Ну, а як дівчина, що ви із своїм гонивітром низовим менжуєте нею, як цигани кобилою, піднесе тобі гарбуза?

Зір у парубка став ще впертіший, немов би аж скам'янів.

— Не піднесе... А як піднесе, то все одно життя мені тут нема.

— На Січ майнеш, тобто? — промовила вона глухо й підвелась.

— Подамся, бо що маю тут робити?

Мати підійшла до печі, вхопила макогона?

— А оце бачив? — показала йому.

Павло засміявся.

— Облиште, мамо... Я не маленький. Сами добре знаєте, що це пусте...

— Та знаю ж, знаю... які тепер поставали... великорозумні дітки...

Зовсім несподівано для Павла вона кинула макогона на піч, піднесла полу хвартуха до очей і запхидала.

— Вигодувала... вилюоляла синочка... нічого сказати... Гарна поміч... ста... старій неньці... Одного лиха година та нещаслива завіяла в безвісти... Та ти

що собі, ледащо, думаєш? — раптом визвірилася Ва-
силиха на сина, ѹ сльози її миттю висохли на роз-
лючених очах. — Ти на Січ, а мати ж як? попід вікон-
ню...

— Е, мамо, — спокійно підводячись і хрестячись
у куток з образами, мовив Павло, — чого ж там —
на кого?... Адже ж не ви досі в мене, а я у вас на ший
був. Не буде мене, то вам ще легше буде...

— Легше, — відповіла, прибираючи зо столу. —
А вміратиму — хто очі закриє?... Розумний який зро-
бився... Коли це? Сьогодні, мабуть, сидячи під ха-
тою на тще серце?...

— А таки й правда, що сьогодні, — обізвався, по-
сміхаючись парубок. Він безмірно радий був: розмова,
що її він сподівався з прикрим почуванням у серці,
навіть трохи з страхом, розрядилася лише тихим до-
щем докорів та жалів. — Чимало я дечого передумав
за цей день...

— Бачу, бачу, — як віддалений уже по бурі грім,
гуділа мати, змітаючи в жменю крихти.

А він, осмілений несподіваною лагідністю нень-
чиною, правив далі, — де й мова бралася:

— Що маю робити вдома, коли не оженюся? Лю-
дей смішти гультяйством, чи що? Зледащію зовсім.
Вам помагати у вашому ділі — не хлопська це річ, а
жіноча... Ремесла ви мене не віддавали чомусь учи-
ти змалку.

— Де ж би таки! — дитину, однісъку, як мизинець,
у чужі люди, — обурилася мати.

— Отже, ѹ я кажу, що не навчили, а починати те-
пер — люди сміятимуться...

— А оженишся, то чим жінку годуватимеш? Чи й кралю свою посадиш мені на шию? ...

— Передумав і про це, мамо ...

— Що ж ти вигадав, розумне?

— Попрошуся в старшого за лейстровика ...

— А як не прийме?

— Прийме, — засміявся Павло, згадавши вчоращю пригоду біля козацького уряду. — Якого ж йому ще козака треба! ... А не прийме — наймуся до старости за челядина ... ну, та вже десь приткнуся, щоб заробити на жінку й на себе ...

— А на матір?! — аж крутнулася з обурення стара. — Ще не оженився, та вже про матір забув, а як приведеш свою оту краю, то матері й місця в хаті не буде! Знаю я їх, тих невісточок, що єдиначки в батьканиньки: ні за холодну воду, а свекруха — слова не вергни, зараз розприндиться й надметться, як миш на крупу, а то синові наскаржиться. Ач, який лобуряка вигнався, — в батька! ...

Павло взяв був чумарку з жердки, щоб одягти мовчки під материнне бурчання, але, почувши це, спочатку отетерів, а далі почав реготати, аж за боки взявся.

Він ухопив її за поперек, і піднявши, як пер'їну, високо вгору, цмокнув у щоку й пустив на піл.

— Пусти, осоружний! — борсалася в його могутніх руках Василиха. — Пху! навіжений! ... Не казала я, що лобуряка! Тепер цмокаєш, а тоді чим цмокнеш матір, як жінка наскаржиться, — люшнею або виласми? ... Ні, вже краще йди геть собі з отими гультяями на Січ, ніж матиме оту в моїй хаті краля твоя коверзувати! От що! ...

Парубок трохи чумарки не впустив, почувши це.

— Де чорт не візьметься, та почне отут по-своєму, — правила своє Василиха, пораючись коло ліжка.

— Знівечить мені хлопця, нацькує на матір ...

— Ха-ха-ха! — реготався Павло. — Ревнуете мене до Орисі? й хату ревнуєте? ... Та ж ви її не знаєте, як слід!

— Аякже, цяця яка!... Не знаю ... Знаю, голубе, оту руду Обеременчишину вирлату дівулю ... Ходить, як пава, й набік не сплюне, пишна та горда й не піdstупи!... Знайшов золото ... Куди це знов проти ночі? До своеї вирлоокої?

— Та до неї ж ... Треба ж дізнатись ...

— Нічого не треба!... Сказала, і в хату не пущу — й не пущу!...

— Нічого, мамусенько, помиритесь, аби тільки вона згодилася ...

— Ось гляньте! — вдарила об поли руками Василиха, — вона! ... А як мати не згодна, то тобі байдуже? ...

— Добраніч, мамо! — кивнув головою Павло, надів бриля й потяг із хати.

Стара сердито подивилася йому вслід.

— Пху!... Синок ... Дві каплі води батько: і той волоцюга був, і цей такий самий ... не держиться матері ... Голівонько моя нещаслива, з такими батьками і з такими синками ...

Почала поратись коло печі, помила посуду, принесла з сіней помийницю, вилила туди помий з рештками від вечері й винесла надвір, до хліву кабанові ... І все бурчала, бурчала, тихо під ніс собі ... Часом бурчання переходило в жалібне скигління та скаргу на ли-

ху долю жіночу, на гірке самітнє життя. Вона вперше почула матернім серцем, що син уже виріс, а не "дитина", як вона звикла звати з немовляти, а коли виріс, то так і знай, що відрізана скиба від хліба.

Помила руки і вчинила назавтра на ранок. Надворі смеркло зовсім. Стара вдова засвітила перед образами лямпадку й довго молилася в півтьмі, ставши навколошки серед хати: ревні слози, непомітно для Неї самої, текли по високому, худорлявому обличчі, зі-бганому коло очей і вуст у дрібні зморшки. Не за себе самого молилася: прохала в Бога покою з праведними для раба Божого Василя, якщо він неживий, і благала Милосерного, щоб поміг йому визволитися й вернутися додому коли мучиться десь у неволі, — цебто молилася за те, про що жадній душі в світі ніколи б не призналася. Навіть синові... Дуже вже вразив колись, кинувши її, раб Божий Василь... Вболівала в молитві тихій і над долею своєї "дитини", благаючи їй від небесних можновладців усього, що тільки є на світі гарного.

А підвівшись і згадавши, куди "хлопець" її подався проти глупої ночі, знову почала буркати та посилювати всякі лиха на голови тих, що ніби її "дитину" з розуму зводять.

Згадала, що не засунула надвірні двері, вийшла в сіни й засунула. Довго поволі розбрідалася, хоч і не було з чого, власне, врешті, перехрестившись, укладася...

Довго не спала, крутилася на ліжку, покректувала, зідхала...

V.

Вдова Обеременчиха жила з дочкою Орисею сливі край міста, в невеличкій старенькій, але дуже чепурненькій хаті з вишником коло неї, огороженим з улици добрим (ще старий Обеременко заплітав) плотом. За хатою простягався великий город, на якому насаджено й насіяно було всякої всячини, і все те давно походило й буйно розросталося та зеленіло, завдаючи господиням чимало праці й клопоту з полінням та доглядом. Тут же таки, недалечко за городом, у лощині, належав їм невеличенський шмат поля, що частину його займав підмет з уже доволі високими зеленими коноплями, а решта красувалася густою, гарною темно-зеленою пшеницею. Весна була напричуд красна, тому все аж раділо рости та тішити господарське око.

Був в Орисій юний клопіт, але водночас і її пиха й гордощі: це маленький перед самісінським вікном квітник. Правду кажучи, й було чим пишатися, бо не всяка з дівчат канівських могла похвалитися тим, що було в Орисинім квітничку: тут і різнобарвні рожі випиналися вгору, намагаючись усе перерости в своєму гоні у височінъ; тут кучеряві кущі і блідозелені нагідки, що ось-ось засвітяться золотими свічечками, і червоні крокоси, і мак, — не той, що навгороді, а повний, що цвіте й червоно, і рожево, і біло, і усяко; по тоненьких тичках зеленіє-в'ється квасоля й горошок — теж не такі, як навгороді, бо ті для спожиття, а ці для світу, для милування, а горошок ще й пахне ніжно так, гарно; була й квасоля, і васильки, і любисток, і півники, і гвоздики — всього було. Шкода тільки

ки, що все те ще не починало цвісти, а лише зеленіло... А проте, весна нестримно швидко розгортается, й не оглянешся, як усе почне цвісти одно за одним.

Мала Обеременчиха поряд із хатою комору, а в другій половині великого двору хлівець і в нім — двох кабанців і свинку; а в дворі — кури, гуси, качки — потроху, але всього було, oprіч коней та худоби: ці останні вже не на вдовине господарство.

Хоч і багато праці, клопоту, турбування було в хаті й поза хатою, — ніколи було зранку до пізнього вечора й угору глянути, — але не раз на день стара вдова ні-ні тай спиниться, буває, замислиться, кинувши оком на свою Орисю. Непомітно розквітла дівчина, як повная рожа, налилася, як яблучко, гарна, як королівна, струнка, як тополя, гнучка, як лозиночка, тъмаво-золоті коси нижче пояса, над великими синіми очима густі тонесенькі брови, а вустонька вишневі так і просять поцілунків... Мати Божа, Царице Небесна! відверни від любої дитини всяке нагле лихо, не попусти лихій людині занапастити красу дівочу!... Що-правда, змалку, ще як почало тільки дивати, вже навчала дитину, напучувала на все добре; пильнувала наче ока, коли дівча почало вирівнюватися, красуватися; та хіба тепер світ який! не зчуєшся, як налетить лиходій, закрутить голівку молоду солодкими, звабливими речами, спозираючи вроду її пишну та при надну, зобидить тяжко, скривдить, а потім повіється безвісти, — шукай вітра в полі!...

Ось чому так переполошилася бідна вдова вчора-шного вечора, почувши від доньки, що за нею в темряві уганяв якийсь низовець; тому й вичитала тоді напасникові хоч і звичайненько, та твердо, що нема

чого, мовляв, походеньки справляти, коли ти не леда-
що, а чесний лицар. Воно правда, що дівчина виросла
горда та пишна, й сама потрапить удержати таких ли-
ходіїв на відстані, але хто не знає, що може накоїти
тая пристрасть злочинна, коли опанує несамовиту лю-
дину до безумства. А врода ж Орисина — пху-пху!
в добрий час сказати — хоч кого може з розуму
звести. Інший може й на душогубство піти, аби свого
доскоочити. О, Господи милосерний! коли б уже бор-
жій навинувся статечний, гарний молодик, що здолав
би вродою своєю та любою, красною вдачею підбити
горде серце дівчини й завершити щире кохання чес-
ним шлюбом. Та й потреба конечна відчувається в муж-
ній силі, в мужніх руках, а коли правду мовити, то й у
розумові. Кепсько без цього на господарстві...

З усіх хлопців, що залиялися до її Орисі, ніхто
не був їй у такій подобі, як удовиченко Павло. Що-
правда, гультяй був, але це тому, думалося їй, що ні-
защо парубкові було рук зачепити вдома, тож і ти-
нявся, як неприкаяний, і гуляв із ким попало знечев'я;
а дай йому якесь діло, щоб цікаве було для молоди-
ка, щоб захопило його всього — вона певнісінька бу-
ла, що де й гулі тії поділися б! Гострим, досвідченим
оком доброї господині бачила, що з нього вийшов би
гарний, запопадливий господар, та ще при його здо-
ров'ї. А до того ще й красень парубок, саме для її Ори-
рисі: пара вийшла б усім сусідам на заздрість та навди-
вовижу. Приглянулася й до того, що Павло не вважа-
ючи на його надмірну силу, вдачу мав дуже лагідну,
донечку її любив щиро, всім моледецьким серцем, а
матір, її, вдову Обеременчиху, шанував, як неньку рід-

ну, — отже, можна було сподіватися, що не зобидить ніколи ні жінки, молодої, ні старенької тещі.

Само собою розуміється, що знала, хоч і не так уж зблизька, й стару Василиху, бо хто ж у такому малому місті не знав би когось; знала й химерну, сувору навбач, вдачу вдовину; знала й те, що Павла своєго любить пристрасно, ревниво аж до поглуму людського, і це трохи непокоїло Обеременчиху, вносячи якийсь нелад у вимріяний нишком, потай навіть від дочки, порядок одружіння й майбутнього подружнього життя дітей. Орисина мати інакше й не уявляла собі зятя, як господарем на її господарстві; може тому й серце її так прихилялося до безгосподарного парубка, що легко пішов би в прийми; але стара Василиха . .. хто знов її думки й заміри? . . . Відомі всім були тільки її примхи, та дивацтва.

А дочка? Чи знала Обеременчиха, що на думці її єдиначки й що на серці в неї? Здавалось іноді, що знає, але бувало й так, що тільки руками розводила, нічого не розуміючи. Чи кохала Орися Павла так, як він її? . . . Що потурала його впаданням коло себе, то з цим вона не ховалася; а от скільки це потурання мало місце в її далекосяглих замірах — про це тяжко було покищо сказати щось певне. І мати терпляче чекала дальншого розвитку молодої приязні, тільки, непомітно для молодят (власне для Орисі), всякими обережними способами сприяючи їй.

Вже смеркало, коли мати з дочкою вернулася з го- роду. Повечеряли в хаті, й мати, обійшовши та оглянувши господарство в дворі, лагодилася до сну, а Орися нашвидку принесла з криниці води й поливала з глечика квіти. Вечір був тихий та гарний, і, не вважа-

ючи на втому по довгім трудовім дні, дівчині не хотілося спати. Та й те ж іще, що вчора казала Павлові прийти, й він ось-ось зявиться. Можна було б на це не зважати й знов не вийти до парубка, подражнити його, помучити, але Орисі дуже кортіло розпитати про вчорашнього нічного гостя.

— Кидала б, дочко, своє поливання, — мати її у вікно, — йшла б спочивати: навешталася, наробилася з отим полінням за цілісінський день, натомила-ся... В мене й руки й ноги, як не мої, а в попереку — наче хто кілка загнав...

— Я ще не хочу, мамо, спати, — відповіла Орися.

— Де вже там не хочеш! То так здається, а схилиш голову на подушку, то не зчуєшся, як і заснеш...

Але тут згадала Обеременчика, що вчора, лягаючи, Орися закликала на сьогодні Павла, тому не вмовляла далі, а тільки сказала: “Ну, та Бог з тобою, тільки не барися”, — й зачинила віконце.

Десь на другім кутку передмістя чувся веселій реґіт, вигуки, а далі й співи, — буяло молоде життя, як те шумне пиво, відганяючи сон-дрімоту в душні хати, на старечі роздумні голови, на застояну, холодну кров. А у вишнику відважно затвохав завзятий співець ночі, викликаючи на співне змагання своїх пернатих сусідів.

— “Гарно... ах, як гарно!” — замислилась Орися, й нахилений над кущем півоній глечик застиг, нерухомий, в її руці.

Та й не мислі то були... Вчуття якогось усвідомленого щастя в рості, в буйні, щастя, що переймало всю істоту, хотів ти того, чи ні, викликало ніжні, як мрійний сон, рожево осяяні видіння, що й темінь

вечора сповняли срібним, мерехтливим, прозорим сяйвом...

— Орисю! — почула вона приглушену позву від перелазу.

Затрапала, як пташка, від раптовости її збудилася з солодкого маріння.

— Ти, Павле? — озвалася. — Йди сюди.

Скрипнули в темряві ступійки в перелазі під могутньою ногою вечірнього гостя, а за хвильку його величеська темна постать виринула з пітьми перед дівчиною.

— Добревечір! — привітався напівголосно, скинувши її знов насуваючи на голову бриля. І дивно було Орисі й радісно разом, що голос велетня ніби, як її здавалося, тремтить... Чула в тім і повагу — де повагу! побожність — до себе, її його якийсь незрозумілій острах перед нею...

— Боже! — мигнула блискавкою думка, — такий дужий і боїться мене!..."

— Добревечір! — відповіла її засміялася вголос на свою потайну, бистру думку, дрібно-дрібно, гарно-гарно, ніби урвала її розсипала по тихій воді разок намиста. — Не поломив перелазу?

— Ні, Орисю, — засміявся він і собі.

— Чого в нього голос тремтить? — подумала знов і знов засміялася. — Змерз, чи що?..."

Взяла відро її глечика її занесла в сіни. Вийшла знову, витираючи руки хвартухом.

— Ну, чом же не кажеш, чого прийшов, на ніч глядя? — запитала вдаючи невдоволену. — Прийшов і мовчить...

А їйому її справді немов би язика відібрало, хоч

добре ж знав і не забув, чого йшов. Взагалі волів би все мати її коло себе, спозирати красу її безвічно, але мовчки, бо бентежився, балакаючи з нею, та ѿ що можна додати словами до щастя, що грало в нім від її близькості!... Сьогодні прийшов би, якби ѿ неї покликала була, бо ж мав справу, що про неї конче мусів говорити. Сам себе підбадьорював у думці, підстъобував думкою, як батіжком, і проте мовчав. Може ѿ найбільше саме тому, що справа була надто нагла ѿ зачіпала головне її.

— Он той... учора... — почала знов, упадаючи в звичайний з ним поглум, — видно відразу, що молоць, — де ѿ речі взялися, хоч і заговорив уперше тільки...

Це дошкалило. Раптом забалакав.

— Та я, Орисю, ѿ прийшов... правду кажучи... побалакати... Про все з тобою... сьогодні... Завтра вже той...

— “От лиха година! — думав уводночас, досадуючи сам на себе, — наче не мій язик...” Обличчя її він не бачив як слід у темряві, але відчував, що воно насмішкувате, ѿ гаряча кров заливалася йому лице.

— Ну? — підстъобнула ѿго.

Промовчав хвильку, важко дихаючи, далі — як у прірву зірвався, заплющивши очі:

— Орисю... я прийшов... той... Давай поберемось!...

Вимовив врешті, а сам аж за голову вбгав у плечі, ніби обуха по тім'ю сподіваючись.

Сміх застряг у неї в горлі... Всього сподівалася сьогодні, тільки не цього. Аж хитнулася від нього,

серце забилося, як спіймана пташка. Відчула, як спаленіла аж до вух.

— Ти... ти що ж, — вимовила нарешті згорда, — хочеш, щоб я пішла?

— Ото, хай Бог милує! — кинувся він на місці й благуше простягнув руки. — Та ж у мене тільки й той... що тебе бачити біля себе, а ти...

— Що це тобі на думку спало? — промовила по хвильці спокійніш і поважно. Орися відчула, що це не пустота звичайна парубоцька, що з Павлом щось діється, а що саме — покищо не в силі була збагнути.

— Та мені, Орисю, — говорив уже сміливіш, — інакше й не приходитьсь... Так випало, що або сьогодні дізнаюся, чи ти вийдеш за мене, або подамся на Січ.

— На Січ?! — здивувалася ще більше. — Чого?... А мати ж як?

— Мати?... Так і будуть, як досі були... Що я їм?... Вони мене хлібом годують, а не я їх.

— Добрим хвалишся.

— Я не хвалюсь, Орисю, а так воно якось сталося... Та я ж навідуватимусь додому, якщо поїду... А коли б не поїхав і зостався, то... тільки заради тебе...

— Ні, Павле, — перебила рішуче, — так не буде... Я не держу тебе...

Помовчав хвильку.

— Нелюбий я тобі?

— Ні, не те... Не думала ще про це... Ти не серд'ся на мене... Просто я ще не хочу віддаватися... рано ще...

Раптом засміялася й казала далі:

— Не надіувалася, не нагулялася ще в неньки...
Ти їдь, куди надумав, а я подивлюсь, який з тебе ко-
зак вийде...

Оглянула темну поставу його з голови до ніг.

— Так міркую, що не з послідних, ха-ха, ха!...
Їдь, їдь, Павле, заживеш козацької слави та, мабуть
же, й багатства.

— А ти тим часом заміж вийдеш за якогось багаць-
кого сина, — процідив крізь зуби похмуро, але здер-
живо.

— Може... зарікатись не буду... Чи можна зна-
ти, що завтра буде? А серця не вмовиш, коли притьма
забажає...

Сміялася ще, а серце боляче щеміло: гамувала
його сміхом.

— Ну, то прощай, Орисю, — промовив понуро. —
Дай хоч руку на розлуку...

Він міцно стиснув тоненькі теплі пальчата її й
важко зідхнув:

— Покохав я тебе голубко, паче всього на світі,
та... Ат! — махнув рукою. — Бувай здорована!... Вколо-
нися від мене неньці... гарна вона в тебе й до мене
все ласкова була... Прощавай!...

Повернувшись, зігнувшись, і злився з темрявою.

Що з Орисею?...

Відчула раптом як здавило всередині, й кров від-
хлинула від серця, а земля захиталася під ногами.

— Павле!! — зойкнула не своїм голосом, почув-
ши, як заскрипіли ступійки на перелазі. Зляканий со-
ловейко урвав своє тьохкання, дослухуючись до ше-
потів ночі. Мати прокинулася на ліжку, теж прислуха-

лася, перехрестилася, думаючи, що то вві сні їй учулося, й знову заснула.

Павло швидкою ходою вертався до квітника, стрижений не в жарт. Серце йому трохи не вирвалося з грудей. Почувши знайому важку ходу, Орися кинулася назустріч, і повисла йому на грудях.

— Любий... милю, коханий мій, — щебетала крізь сльози, а він, щасливий до безкраю, обняв її своїми могутніми руками й вів до хати. — Не їдь... Не треба... Тоді тільки, як ти зник у темряві, відчула я, яка без тебе самітна... а той... який ти мені любий... Не поїдеш? ні?...

— Не поїду, серденько, не поїду... Хто ж від свого щастя тікає? — говорив, пригортаючи її цілуючи її.

— Який я щасливий... так, зненацька... несподівано...

— Я побалакаю завтра з ненькою й скажу тобі ввечері, — гаразд?

— Гаразд, гаразд, голубко, — я на все згоден, і ждатиму, скільки сама схочеш, бо ж я знаю тепер, що ти моя, й ніхто не відбере тебе в мене...

Соловейко заспокоєний тим, що тривога була даремна, засвистав надобраніч ще голосніш.

На другім кутку співали дівчата й хлопці...

Крига марне чекав цього вечора в Лейбіній корчмі.

VI.

Польного гетьмана привітав Канів за два дні тільки.

Приїхав із малим шляхетським почетом із квартяніх старшин та з сотнею квартяніх жовнірів. Ні обозу, ні гайдуків, ні слуг: про це мав подбати ста-

роста канівський, що вро чисто зустрів гетьмана геть-
геть за містом і, разом із козацьким старшим та січо-
вою старшиною, супроводив через усеньке місто аж
до свого уряду.

Тому, що, січовим звичаєм, старшина сама не ма-
ла права приймати жадних важливих рішень без то-
вариства, перед старостянським урядом зібралося з на-
годи прибуття польного гетьмана все січове товари-
ство, що наїхало в той час і гуляло в Каневі. Не зна-
ючи, в чому справа, чого жадає від товариства поль-
ний, низовці зустріли його й його почет, мовчки, ви-
шикувані на своїх румаках, у повній зброї, півкругом
на майдані перед самим урядом.

Увесь майдан укрито було цікавими. Коли високий
гість під'їхав на своєму білому арабові до січовиків,
а квартянки покрилися в старостянськім великім дво-
рі за довжезними стайнями та надвірнім будуванням,
цікавий натовп присунувся ближче, щоб чути, про що
гетьман говоритиме з січовиками; а січовики теж че-
кали цього з цікавістю, хоч були похмурі й не хова-
ли на обличчях свого виразного недовір'я та підозри.

Польний згорда привітався й став до товариства
якось боком, а передом до натовпу більше, ніж до тих,
що до них мав справу. Видно було з усього, що геть-
ман ненавидить козаків з усього серця, щоб єднати-
ся з ними, то лише тому, що примушений був якимсь
наказом згори.

А говорив він про те, що найясніший король, пі-
клуючись із ласки монаршої про своїх підданих дня-
ми й ночами, звернув свою високу увагу й на кілька-
разові прохання війська низового запорозького, обі-
цяючи його задоволити в повній мірі, коли військо

січове й надалі лишиться в покірному послухнянстві в його королівській мості й Речіпосполитої польської. Говорив далі про те, що про це вже освідчено уряд Січі запорозької, ѹ що військо запорозьке з великою вдячністю прийняло цей новий вияв монаршої милості й з щирою відданістю й готовістю обіцяло свою лицарську поміч у війні з турками, ѹї королівська величність має розпочати в найближчому часі.

При цій звістці кінними лавами прошумів глухий гомін не то здивовання, не то задоволення, та гетьман на це навіть голови не повернув у їх бік, а пасучи очі дівчатами з рясного натовпу, правив, як завчене, далі... Найяснішому королеві відомо, ѹ український народ, пам'ятаючи великі милості й високу ласку до себе королів польських, пам'ятаючи їх щиру приязнь і любов, з великим піднесенням приняв вістку про війну з невірними там, де про це вже стало відомо, й на випадок потреби, заприсягся офірувати для цього не тільки майно, а життя своє. Він, його королівської мосці польний на всю Україну гетьман, певен...

Високий речник давно вже не спускав очей з якоїсь постаті в стовпищі цікавих міщан, врешті не витримав, кивнув одному із старшин свого почуту й, коли той запобігливо під'їхав до нього своїм конем, то він, злегка нахилившись із сідла, щось зашептав до старшини, урвавши промову, й показав йому очима на натовп. Старшина так само метнув зизим оком, не міняючи постави, на міщухів, подлявся мить, кивнув головою, посміхнувшись, і хутко від'їхав геть у старостянський двір, а польний, немов би нічого не сталося, казав далі. Він певен, ѹ такими самими почуваннями

ми горячі і лицарі війська його королівської мосці запорозького, а тому, вертаючись оце тепер негайно на Січ, не тільки прихильнатимуть по дорозі людність до готовості звоювати бусурменів, але й затягатимуть затяги з колишніх досвідчених козаків, з виписчиків та й з молоді для посили й збільшення війська низового, на яку ціль хоч зараз мають одержати кошти з його, польного гетьмана, військового скарбу.

Все далі не спускаючи очей з якогось місця в настовпі міщанськім, додав тим самим одноманітним, байдужим голосом про те, що він, польний гетьман, знаючи заслуги перед отчизною й непохитну вірність Речі Посполитій січового лицарства, сподівається, що й цей свій малий і тимчасовий обов'язок присутні оце тут низові вояки виконають якнайкраще, оправдуючи тим високе до них довір'я його королівської мосці, Речі Посполитої польської і його, свого польного гетьмана.

Скінчивши своє слово до зібраних для вислухання його запорожців, він і після цього навіть не глянув на козаків, а смикнув за поводдя свого араба й від'їхав геть до староства. Почет його, oprіч запорозького полковника й писаря, від'їхав слідком за ним. Запорожці, як слухали високого гостя мовчки й не рухаючись, так і лишилися ще якусь хвильку на місці, похнюпившись і роздумуючи.

— Ну, що ж, панове-браття, — розбив нарештітишу старий полковник, — перш, ніж маємо щось відказати ясновельможному, мусимо відбути раду!...

Глухий гомін згоди був йому за відповідь, а далі, з наказу полковника, січовики ладними лавами від'їха-

ли геть за полковником. Почали розходитися поволі й міщани, обговорюючи те, що бачили й чули.

Був і Павло в юрбі цікавих. Здалеку розпізнав у квітчастій зграйці міських дівчат Орисю й поклав собі конче підійти до неї, коли люди розходитимуться, й провести додому; тому, як тільки рушили з майдану запорожці, він почекав, поки стало вільніше, підійшов до неї й привітався.

— Додому, Орисю? — спитав.

— Ні, — відповіла, — ще не зараз . . . мушу зайти ще до Катрі . . .

— Ну, то нам по дорозі . . . Проведу тебе. Довго там будеш?

— Не знаю . . .

Павло тепер тільки помітив якусь непевність в її очах, якусь тривогу в голосі й збентеження.

— Що з тобою, голубко? — зважився запитати.

І в голосі його відчула стільки щирості, тепло-го спочуття й ласки, що мимохіть сльози навернулися на очі й захотілося, як малій дитині, поскаржитись йому. Але на що поскаржитись, коли й сама допуття не знала, що саме бентежило її серце? . . .

— Я не знаю, Павлику . . . — нарешті промовила, відвернувши обличчя вбік і ховаючи сльози. — Ти, мабуть, бачив . . . я стояла з дівчатами . . . а він усе на нас позирав . . . наче, крім нас, нікого не було на майдані . . .

— Хто, Орисю? — здивувався парубок.

— Та ж той . . . що оце допіру приїхав . . .

— Польний?

— Еге ж.

Павло нічого не розумів.

— Ну, то що, що позирав?

Вона мовчала хвильку, не повертаючи голови.

— Дівчата сміялись почали... То на тебе, кажуть, Оришко, зиркає той витришкуватий пан... Я не знаю... але... глянула на нього... й мені здалося, що... на мене... Й серце в мене впало з переляку... Відвернулася, стала боком, але гляну на нього, а він... очей не спускає...

Павло нарешті зрозумів, у чому річ, і весело засміявся.

— Оце й усе?...

Вона здивовано глянула на нього, а далі й сама засміялася, й уся подія раптом здалася їй тільки смішною.

— Серденсько, — говорив тимчасом парубок, — та ж на кого йому було й дивитися, як не на тебе, коли ти найкраща з усіх?... Чи боялася, що зурочить?...

— Ат, вигадай! — удавано розсердилася дівчина.

— Всім така гарна, як тобі...

Вони вийшли на майдан, що на нім кілька день тому Павло воював з лейстровиками городовими.

— Ось прийшли, — додала вона, — тепер іди геть! Прихód увечері...

Кивнувши голівкою парубкові, вона бистро легенькою хodoю зійшла на ганок і зникла в Катринії хаті.

Він мовчки провів її закоханим поглядом, далі посміхнувся на якусь власну думку й потяг додому.

Сонечко сідало за недалекі гори. Довгі тіні слалися по землі, приймаючи часом найдивовижніші обриси. Спадав поволенъки денний вар, і від Дніпра дихало приємною прохолодою. Безлюдний до того май-

дан почав потроху комашитися людьми: верталися з торгу перекупки з порожніми кошами; висипала спекою з хат дітвора й весело бавилася серед просторого майдану; а з хат повиходили розварені духотою обивателі й прохолоджувались, або сидячи на ганках, або походжаючи в тінях садочків та позираючи байдуже на місто й його мляве, сонне життя.

— “Десь і мати досі вертаються, — думав, ідучи, не поспішаючись, Павло. — А може вже й у дома ... На стростянськім майдані не бачив їх ... мабуть, ще не спродалися тоді й не хотіли кинути діло на ринку, щоб подивитись, як зустрінуто польного. Та й не цікаво їм, а тепер і поготів ... Усе сердиті й не заговорять як слід ... лаятись навіть перестали ...”

Це була правда. Стара Василіха, почувши ото від свого єдинака про його заміри, як води в рот набрала: говорити — говорила хіба тоді, як уже дуже треба було про щось у хатніх справах, і то одно-два слова, а вже що до лайки то наче забула, як лаються. Старенька цілком доцільно для себе міркувала, що її бурчання й лайка у великій мірі виявляє, що син для неї не байдужа істота, а вона якраз цього, після того пропам'ятного вечора, й не хотіла виявляти: ти так, мовляв, — хочеш змінити мене на молоду жінку, то й я ж до тебе так само: чи є ти, чи нема — мені байдуже.

Згадавши це, Павло посміхнувся: він добре тямив, що мати любить його паче й життя й навіть сердиться тому, що любить дуже, ревнує до інших. Усе це було б нічого: посердиться, мовляв, то й перестане, більш копи лиха не буде; та трохи дратувало його спокійну вдачу те, що йому треба було тепер остаточ-

но й докладніш побалакати та обрадитися з ненькою про сватання, а ненька — хоч не підступай.

— Агов! — почув зненацька за собою, а обернувшись, побачив, що його наздоганяє Крига. — Постривай, пане-брате!...

Павло став.

— Оце добре, що натрапив на тебе, — сказав січовик. — Здоров! Куди ти, — додому?

— Та додому ж, — відповів Павло.

— Ну, гаразд, — то я трохи проведу тебе.

Вони пішли.

— Так і не прийшов другого вечора, як ми тоді так чудно зустрічалися, до корчми... Я чекав... і признаюсь, нетерпляче чекав...

— Не було чого, — посміхнувся Павло.

— Я так і догадувався. Тобі подала слово?

— Подала мені.

— Щасливий...

В його голосі забренів тихий жаль і смуток. Павло скоса глянув на козака й мимохіть відчув у серці спочуття до недавнього супротивця.

— А ти що?... вертаєшся на Січ? — спитав по хвилі. — Коли вирушають ваші?

— Та виrushaють завтра вдосвіта, — відповів Крига, — але я зостаюсь. Я ж казав тобі, чого саме...

— А як же ж той?... — здивовано почав парубок і урвав, замовк, насупившись.

— Про що ти?... Може про дівчину?...

Крига махнув рукою.

— Глибоко зачепила моє серце, — це правда, але я ,пане-брате, не з тих, що нахрапом лізуть туди, де їх вітають носом об лаву... Потрібна мені не любка

для втіхи, а вірна, статечна дружина, добра господиня на господарстві, кукібниця до нього та гарна мати дітям. Чого ж би я ліз притьма до дівчини, що серце своє віддала другому?... Ну, та що про це говорити! Багато я за цей час передумав, і сказав сам собі врешті: коли щось замислив чесно й поважно, то й чини чесно й поважно, бо дурні витівки та пройдисвітства до добра не доведуть. Зостаюся я, пане-братьє, як і казав уже, але знайду собі іншу дівчину, щоб не тільки вона мені, а й я їй до мислі був... Балакав уже із старшим: охоче приймає в городові козаки. Наші сердяться, та що чинити: чоловік робить як йому краще, а не як комусь там подобається.

Павло став.

— Чого ти? — спитав здивовано Крига. — Чи це вже ми прийшли?... Це ваша хата?...

Павло підтакнув.

— Ну, то бувай здоров, пане-братьє!... Дуже радий, що побачився з тобою, а то все чекав і не зناє, на яку ступити в цій справі... Отже, ти махнув рукою на Зайців'їж?... Як так, то ще зустрінемося не раз. А то може й на весілля покличеш, — засміявся січовик.

— Чого ж, — засміявся Павло, — дай Бог діждасти, то й покличу.

— Спасиби, пане-братьє, прийду... Ще й затанцюю на весіллі...

В цю хвилю поуз них пройшла з ӯкошником Василиха, кинула на запорожця сердитий погляд і, грюкнувши хвірткою, ввійшла у двір.

— Ненька твоя, либонь? — спитав Крига, проводячи стару очима.

— Бачив тоді, як на тебе напали городові. Й тоді сердита була.

— Вони таки не дуже вподобали вашого брата, січовика, — все за те, що батько пішли на Січ та й слід по них загув.

— Так, так... Ну, прощавай.

— Добраніч.

— А коли б той... — казав, відходячи, Крига, — замір свій ти чомусь перемінив, і тобі все ж таки заманулось би зажити січової волі, я від того, що казав, не відрікаюся...

— Не бійсь, не переміню! — махнув рукою, засміявши, Павло. — А тобі моя порада, пане-брате: викинь із голови все це й заспокойся. Будемо приятелями.

— Хм... — муркнув Крига й почухав потилицю.

— Може й правда... Прощай!...

Пішов, побрязкуючи шаблею.

Почало смеркати. Павло ввійшов у двір і защіпнув хвіртку на защіпку. Мати поралася мовчки коло хліву, що з нього чулося задоволене кректання кабана. Павло ввійшов у хату й засвітив свічку. На столі вже було приготовано до вечері, але тільки для нього. Увійшла Василиха.

— А ви вже хіба повечеряли, мамо? — спитав він, посміхаючись.

— Сідай он і жери мовчки! — визвірилася стара й почала банити руки, буркочучи під ніс. — Повечеряла... Чи не ти тую вечерю приготував?...

— Не журіться, мамо, — казав, сідаючи за стіл, Павло, — ось оженюся, то невісточка все гарненько готуватиме...

— Що?! — аж крутнулася Василиха на місці. —

А щоб ти не діждав, щоб отут, у моїй хаті поралася твоя вирлата нечупайда!...

— От тобі й маєш! — вечеряючи, правив спокійно парубок. — То ви не хочете, щоб я з Орисею побрався?

— Про мене, — відвернувшись від нього й витираючи руки, бурчала вже спокійніше стара мати, — хоч із відьмою з Лисої гори... А до хати й господарювання зась!...

— Хм... А я думав оце побалакати з вами та по-прохати вас, щоб ви поклопоталися знайти когось за старостів...

— Аякже!... Так зараз і полечу по сусідах.

— Бачу, що не любите ви мене...

— Аякже... чи є за що любити!...

— Ну, то що ж я маю діяти?... Мушу дати вам спокій і не мозолити очей.

Мати з підозрінням повернула голову й глянула на нього:

— Тобто?... У прийми підеш, чи як?

— Соромно в прийми йти, хоч мати Орисина й не від того...

— Ще б пак!

— Завтра вдосвіта вертаються на Січ низовці...

— То що? Хай їдуть хоч і в безвісти!...

— Піду оце попрощаюся з Орисею, скажу, що ненька не хотять її за невістку, а тоді...

— Що тоді?

— Вернуся з вами попрощатись, прохатиму благословити в дорогу та й собі з низовцями на Запоріжжя.

Василиха іспитуюче глянула на сина довгим поглядом, не сказала нічого й почала вчиняти на пиріж-

ки. А він скінчив вечеряти, встав із-за столу, перехрестився, подякував неньці й узвісся за бриля.

— Чи не того ѿ прудиус отой січовий стовбичив оце з тобою перед ворітми, як я додому верталася?

— не дивлячись на сина, почала стара.

— Та того ж, — відповів Павло.

— Ледащо прокляте! Збаламутив мені хлопця...
А дівчина ж як?... Лишаєш на поталу тому харцизяці?

— А що маю робити? Коли ненька той...

— А щоб він не діждав!... Ненька... А ти дуже прохав неньку, щоб дозволила тобі шлюб узяти з дівчиною?...

— Та якже не прохав?...

— Хіба так просять? “Хочу одружитися з Орицею...” — перекривила вона Павла. — “Хочу...” — Добрі діти у вітця-неньки поради шукають, кого їм узяти, а діставши тую пораду, благословення благають на чесний шлюб, а то — “хочу”...

В середині в парубка все грало від свідомості перемоги, але він стерігся виявити це перед примхуватою матір'ю; навпаки — удав винуватого й покірного неньчиній волі.

— Матусенько! — скрикнув із великою, широю розпуккою, — то ви тільки через це так гніваєтесь на мене?...

— “Через це...” — буркотіла стара, не дивлячись на нього. — Може не було за що?...

Впав навколошки:

— Простіть мене, дурня-неотесу, що не знав звичаю й забув про шанобу! Богом присягаюся, що чинив

неумисне... Забудьте, перемініть гнів на ласку; благословіть на чесний шлюб із Орисею.

Стояв так із простягненими до матері руками, тримаючи бриля в одній, й дивився на неньку благущими очима.

Василиха не квапилася: вона й задоволена була в матерініх гордошах, але й не хотіла виявити це відразу, — нехай, мовляв, не думає лобуряка, що серце материне — таке собі щось, ніщо, жарт!... Мовчала, пораючись біля печі, й не дивилася в його бік.

— Матусю! — знову Павло по хвилині.

— Потривала ще хвильку, врешті зміркувала, що може переборщити в такій покуті й тим втратити такий несподіваний, почесний та вигідний шлях для віdstупу з позиції, на яку так далеко загнало її примхливе серце, вона промовила вже трохи м'якшим голосом.

— Гаразд, гараз — “матусю”... Як припекло, дак і “матусю”, а то... Буде вже тобі колінчiti!... Нехай уже Бог благословить, коли таке діло...

— А ви, матусенько!

Повернулася сердито й зиркнула на нього:

— А я старша за Бога, чи що, що піду йому наперекір!... Уставай, кажу, — чого колінчиш!...

— А як же той...

— Не твоє діло! сама все зроблю! Чи будеш мене вчити? Встань, кажу!...

Та парубкові вже не треба було наказувати далі: буйна радість і глибока вдячність вмить поставили його на бистрі ноги, метнули ним до матері... Він ухопив її, як малу дівчинку, попід руки, підняв угору...

— Ой, матусю моя ріднеська, які ж ви хороші!...

Далі притиснув міцно до грудей своїх і дзвінко поцілував у щоку.

— Та ти не сказився, лобуряко! — зойкнула стара. — Трохи костей не потрощив старих, ведмедю дикий!... Оце випестила тура на своє лихо...

Та Павло вже не чув, як бурчала мати. Кинувши на голову бриля, він вихорем винісся з хати.

VII.

— “Гей, по каміннях
бистра хвиля рине!...” —

розлягалося темного вечора знайомою нам улицею передмістя, гвалтуючи по міщанських дворах сонних собак.

У вдови Обеременчих й серце впало... Стояла коло перелазу, пронизуючи старими очима навісну темряву, вся охоплена несвітською тривогою за дочку. Як пішла по обіді дивитися на те вітання польного гетьмана, та й досі не вернулася. Думала спочатку мати, що Орися загаялася в старшої доньки, але чого ж би? Та й не така вона, щоб гаялася залишне, а надто вночі, й завдавала неньці турби та клопоту. Ще була невеличка надія на те, що забарилася десь на вулиці з парубком (сказано, молодість!), але коли почула оце добре знайомий Павлів голос, — знала ж що цею піснею Павло завжди викликає дівчину, — то відразу догадалася, що Орисі з ним нема, й ноги в неї затрусилися.

— Мати Божа! де ж вона? — зойкнула старенька.

— Це ти, Орисю? — почулося поблизу, й перед

нею стала темна постать вечірнього доноччного гостя.

— Ні, Павле, це я, — відповіла, й голос її забренів сльозами.

— Добрий вам вечір, паніматко! — звичайно зняв бриля й низенько вклонився парубок. — Виглядаєте кого?

— Та ж виглядаю, голубе, та ніяк не діждуся. Як пішла по обіді, та й досі нема...

— Хто?! — вжахнувся Павло, — Орися?

— Та вона ж... Думала, в Катрі загаялася, та пізно вже дуже... Чи не сталося з нею чого?... І серце в мене не на місці... Пішла б пошукати, та хати нема на кого кинути... Боже мій, Боже мій... страшно мені чогось...

Павло слухав і не слухав. Всякі думки бистрим виром закрутилися в голові, а серце чомусь болізно застогнало. Був проголомшений нежданою вісткою.

— Я, паніматко... — наважився врешті, — надвечір я бачився з Орисею перед старством... як польного зустрічали... й привів її до сестри, а сам пішов додому...

— Ну, бачиш... Але не зосталася ж вона ночувати там... Цього ніколи не було...

— Та мабуть же не зосталася... Не забула ж вона, що вдова ненька тривожиться сама... Та й мені казала, щоб прийшов увечері...

— Божен'ку! — сплеснула в розпуці руками Обеременчиха, втративши цілком останню надію, й сльози грядом покотилися з очей.

— Постривайте, паніматко, — промовив, опритомнівши нарешті, Павло, — ось я збігаю до Катрі та дізнаюся...

— Збігай, серце, збігай, — зраділа крізь сльози мати. — А як нема, розпитай у людей, кого зустрінеш... О, Господи милостивий, що з нею, що з дитиною?... Може якийсь напасник зобидив... Може отої... січовик, що уганяв за нею кілька днів тому?...

Павло слухав неньчин лемент тихий, і серце краялося йому на шматки. Він мав уже свій здогад про зникнення дівчини, але не висловлював його, щоб не вбити матері на місці, — такий страшний був той здогад навіть для нього самого.

— Ні, паніматко, це не січовик, — сказав лише, а далі додав, — ідіть спочивайте з Богом, а я вам Орисю приведу.

Обеременчиха витерла хвартухом очі, хотіла ще щось сказати, але тільки почула його важкі кроки в темряві, що все далі затихали; вона перехристила його вслід, постояла ще хвильку й, потиху квилячи та нарікаючи на долю, вернула до хати, але не спопити — де там!

У Катрі вже не світилося, коли Павло підійшов до хати. На майдані було темно й пусто; тільки у вікні козацького уряду блистало тъмяне світло. Від Лейбіної корчми чути було невиразний гомін та бухкання бубна. На небі — ані зірочки: всеньке небо покрилося за темними громовими хмарами. Було душно...

Павло швиденько зійшов східцями на ганок і застукав у двері; сам поглядав на віконечко й прислушався. Знов застукав. За кілька хвиль у вікні блиминуло світло, а з хати в сіни рипнули двері.

— Хто там такий? — пізнав Павло голос Максима, Катриного чоловіка, ремісника з канівської шапoval'ні.

— Це я... Павло, — відповів.

— Який Павло?

— Та Павло... Похilenko.

Заскрготав засув, і на порозі виринула з темряви сіней постать людини в білій сорочці.

— Добревечір! — привітався парубок.

— Доброго здоров'я... Чого тобі, Павле?

— У вас нема Орисі?

— Маєш! — розсердився Максим. — Та ти прирозумі, парубче, що...

— Та постривай-бо, — почувся з сіней Катрин голос, — чого нагородживається, замість розпитати. — Що сталося, Павлику? — запитала лагідненько, а в голосі почулася тривога.

— Та Орися досі додому не вернулася...

— Ой, лишечко! — скрікнула молодиця й стала на порозі поруч із чоловіком.

— Мати страшенно турбуються, плачуть... Послали мене запитати у вас...

— Та ж вона пішла від нас, як тільки смеркло... Боже ж мій! що ж це таке?... Максиме!... — звернулася до чоловіка.

— Дивно, — почухався той. — Де ж вона поділася?

— Постривай, Павлику, я щось накину на себе та підемо вдвох до матері...

— Ні, — промовив парубок, — ви йдіть, а я загляну ще в одно місце, щоб часу не згаяти.

— А що хіба?

— Та я ще нічого не знаю, а довідатись треба ж...
Добраніч!...

Павло бистро зійшов східцями з ганку й зник

у пітьмі. Катря вбігла в хату й почала хутенько убиратись. Максим одягся теж. Вони загасили світло, замкнули двері й швиденько подалися до матері.

Парубок увійшов до Лейби в двір і почав шукати очима між січовиками Кригу. Побачив його аж геть біля причілку за столом у товаристві братчиків. Обійшов кругом це правильне пекло, підійшов до Криги ззаду й, нахилившись, тихо сказав козакові:

— Маю діло до тебе, пане-братьє.

Крига обернувся.

— А, це ти, пане-братьє!... Сідай до гурту!

— Не можу, пане-братьє... Пильна справа...

Крига помітив глибоке збентеження й тривогу свого молодого приятеля й підвівся.

Відійшли набік.

— Що з тобою? — спитав січовик.

— Орися пропала, — відповів Павло.

— Як пропала?

— Пішла по обіді з дому й як крізь землю западася, — промовив парубок і розповів про те, що заходив допіру до її сестри.

— Хм... — замислився Крига. — Що ж ти той... які твої думки про це?

Павло розповів про те, як польний, коли говорив до запорожців, не спускав із неї очей; парубок висловив здогад, що це має якийсь зв'язок із наглим зникненням дівчини.

— Я тоді, як вона це розповіла мені, сміявся з неї, а тепер думаю, що, мабуть, дарма я сміявся.

— Хм... — думав далі Крига. — Може й твоя правда... Потоцький відомий бабій... Ось і тепер Лейба всіх кращих повій своїх одіслав до староства на

бенкет... А коли польний справді взяв таку красуню, як Орися, на око, то нічого дивного нема, якщо вона опинилася там.

Тільки тепер Павло збагнув і розумом і серцем усю небезпеку, в якій опинилася його Орися. Він аж побілів на обличчі, й серце йому завмерло.

— Що робити? Порадь... — ледве вимовив.

Крига, одвернувши голову набік і дивлячись кудись у темряву, напруживав мізок, думав...

— Порадь, пане-брате, — опритомнюючи трохи, глухим голосом благав парубок. — Я піду на все... аби видерти її з лиходійських пазурів... Треба буде — вб'ю... задавлю власними руками самого польного, старосту, — всякого, хто торкнувся до неї своїми нечестивими руками... Тільки порадь, як туди добутися...

Важко дихав і стискав кулаки, а очі палали божевільною рішучістю. Увесь третмів з нетерплячки.

— Тільки заспокойся, пане-брате, — почав Крига, глянувши на нього й при свіtlі смолоскипів зауваживши душевний стан бідолашного парубка. — Діло таке, що так зопалу не годиться... Треба все добре обміркувати...

— Нема часу міркувати довго...

— Спокою, голубе, спокою, коли хочеш удачі. Насамперед треба дізнатись, чи справді її запорвав польний, і вона в старостві. Якщо справді там, то де саме переховується її. Не полізеш же притьма битися з усіми...

— На ввесь світ піду сам!...

— Уб'ють, і дівчини все одно не визволиш. Скажи

краще от що: чи не маєш часом якого приятеля або знайомого з-поміж старостянської челяди?

Павло подумав хвильку.

— Маю кількох.

— Це добре. Отже, я піду з тобою. В старостві саме тепер бенкет з нагоди прибуття вельможного гостя... Десь досі п'яні всі, а біля двору і в дворі сила цікавих міщухів гав ловить. Це нам на руку ковінка. Втремося між них, а потім і далі, та й розвідаємо, що нам треба. От тоді й порадимося, що чинити.

Крига підійшов до своїх, щось сказав їм пошепки й вернувся.

— Ходімо, — крикнув Павлові.

Обійшли братчиків і вийшли на вулицю. Після світла смолоскипів, ніч здалася ще темнішою. Врядиди чули кроки й говірку в темряві, але хто йде — не можна було розібрати.

— Вертаються з бенкету міщухи, — буркнув січовик. — Охота ж ото витришки продавати, замість спати, як усі добрі люди...

Павло мовчав і все прискорював ходу. Йому здавалося, що його товариш тягнеться як за напасть, і він ладен був ухопити його на оберемок і помчати вихорем туди, куди хотілося не йти, а летіти. Розпалена уява малювала йому всякі жахи та страхіття, що в них його кохана не мала ні помочі, ні поради. Десь кличе, сердешна, свого Павла, благає в Бога рятунку, а він, надовбень, вештається пустими вулицями й не знає, де її знайти.

— “Ну! — стиснув кулаками й зціпив зуби парубок, — хіба не доскочу, а то...”

А що саме, сам не знат, лише уявляв собі щось жахне для ворогів-лиходіїв.

Наближаючись до старостянського двору, чули музику, гомін, викрики.

— Ба, як гуляють, — промовив Крига, — не гірше за наших братчиків... Голодрабі кварцяники... Дорвалися до дурнички, як дурень до лою... Вип'є на шага, а галасу на всю Річпосполиту...

Бенкет справді був у повному складі. У дворі, як і в Лейби перед корчмою, порозставлювано було столи, що за ними вже до запаморочення п'яне жовнірство розмахувало руками, обіймалося, гвалтувало, співало, танцювало під музику, що ринула сюди вікнами старостянського палацу. Челядь з ніг збилася, увихаючись поміж столами. Сама теж була вже напідпитку, хоч намагалася з усієї сили триматися твердо на вже нетвердих ногах. Широка брама була відчинена настіж, і в ній і навіть далі в дворі товпилися цікаві з міста, переважно молодь, перекидаючись до тепами та влучними спостереженнями й слухаючи музику. Їм не боронив ніхто, навпаки — припускали до самісіньких столів: поляк любить похизуватися. Що-правда, сідати за стіл нікого не запрошували: нехай, мовляв, дивляться та слину ковтають.

Крига й Похиленко протислися наперед і почали розглядатися довкола. Першого не так цікавив бенкет, як розполог у дворі і панських та інших службових будовань; другий шукав очима когось знайомого з челяді.

Дім був, як звичайні доми в багатих канівських міщан, лише збудований з дерева, — мабуть, нашвидку, — і дуже великий. Ліва половина його сяла від-

чиненими вікнами з переду й з причілка, а права, по другий бік високого, освітленого каганчиками ґанку, була майже темна. Крига догадувався, що там міститься старостянський уряд. Праворуч від дому була величезна кухня й льох та помешкання для челяди, а ліворуч — стайні й казарма для надвірної військової варти, що була тепер п'яна, розуміється, як і наїзжі кварцяники. Між казармою й домом два ряди великих, розлогих лип: вони продовжувалися вглиб у темінь, і січовик догадувався, що позад дому — сад, та ще, мабуть, і не малий. Досадував, що не поцікавився за дня, а проте — Павло, мабуть, знає.

Він обернувся до парубка. Той кивав пальцем одному із слуг, що, набравши порожніх дзбанів од пива, протискувався з ними поміж столами.

— Кого ти кличеш? — нахилившись до парубка, тихо спитав Крига.

— Овсія, — відповів Павло. — Він з наших міщен.

Овсій, углядівши приятеля, повернув поміж столами до нього, широко посміхаючись. Протися нарешті.

— Здоров, Овсію, — привітався Павло.

— Здоров... З ким ти? сам?

— Та ні, — ось із приятелем, — показав Павло на Кригу.

Овсій глянув на запорожця й засміявся: видко було, що хміль уже добре розібрав слугу.

— Оце приятель, я розумію, — промовив він. — Хочби й мені такого...

— А що нам на заваді бути приятелями? — сміявся й собі січовик, підкручуючи вуси. — Я чоловік не гордий.

— Ов? — аж скрикнув з утіхи челядник; забувши, що в нього в руках і під пахвами порожні дзбанни, хотів махнути руками в захваті й трохи не повпушкав посуду додолу. — Ну, то будемо й удвох приятелями.

— А чому й ні? Приятелі то й приятелі. Мене звуть Іван Гуркіт, а тебе, пане-брате?

— Мене? Овсій Крутъко... Ось він знає, — показав очима на Павла челядник.

— От і гаразд! — сказав Гуркіт-Крига. — Шкода тільки, що ти мусиш оце прислуговувати чортам отим, — кивнув він головою на жовнірів, — а то б махнули до Лейби та хіба так запили б заприятелиювання! Ще черес у мене не порожній...

— До Лейби?! — обурився діткнутий на гонорі челядник. — Якого чорта? Хіба в пана старости льохи позамикано?... Стривайте... Ходімо отуди, ближче до пекарні, де людей нема... Та я вас почастую таким медом, що ви ще й зроду не пили...

— Ходім, — згодився січовик, і Овсій повів їх за собою.

У Павла все кипіло всередині.

— “Маєш, — думав він, — замість діло робити, будемо частуватися медами!...”

Але він мовчав покищо.

— Та й здорово ж бенкетують у вас! — казав січовик, удаючи захопленого тим, що бачив. — І там, чую, в палаці не марнують часу?...

— Ого, ще й як? — зареготовався Овсій.

— Паній нема, кажуть, ні в польного, ні в старости, а я чую жіночий сміх... Дівчат понакликували, чи що?

— Ого! повнісінько ... Там таке пани витинають, що просто сміха.

— Невже? ... А що ж воно за дівчата?

— Та звісно що: повій понастягали ...

— Як?! — дивувався Крига. — І такий великий пан, як польний гетьман, та теж із паплюгами ...

— Е, де пак польний ... Для польного, — лукаво підморгнув січовикові Овсій, — умисне впіймало таку пташечку, що ой-ой-ой!... Справжня жар-птиця ...

— Яку ж, яку? де спіймано?

Та з наших же таки з міщаночок із передмістя.

— О-о ... — застогнав Павло й рухнувся вхопити свого приятеля за горло, але січовик не спускав і його з ока й устиг сіпнути парубка за руку. Овсій ішов попереду з своїми дзбанами, розповідав, весело сміявся й нічого не помічав.

— От так штука! — реготався тим часом Крига. — Добро цим панам ... Ну, а як же дівка та, чи молодиця? — зраділа, мабуть, що такої чести доскочила?

Овсій зареготовався й став:

— Ось отут постійтте, а я зараз: віднесу тільки тим чортам пива, та й верн ...

— Ні, ні, — намігся, регочучи, Крига, — пострийвай ... Ти такі цікаві штуки розказуєш, що я й не встою, далебі, поки не докажеш. Чи рада, питаю, була?

— Де пак! ... Покойовий панський розповідав нам, що як увели її до пана гетьмана й розв'язали, то вона була, як божевільна, та все розглядалася по покоях, — шукала, мабуть очима, куди втікти. Ха-ха-ха! якраз, утічеш з панських пазурів!... Ми, каже покойовий, повиходили й лишили її сам-на-сам з паном. Коли,каже, чуємо: лясь! лясь!... Аж пан гукає ... Вбігли на-

зад, аж пан стоїть коло ліжка й за щоку держиться, а вона залізла в кут за грубу й тільки дико очима водить. — Візьміть, — каже пан, — та замкніть десь саму, нехай прохолоне трохи. Витягли дівку з кута та до пана старости: так-от і так, — куди її? Одведіть, каже пан, у сад та замкніть ув альтанці: справді, нехай прохолоне трохи!... Чудасія!... Всі аж за боки бралися та реготались...

— Ну, ну! — підштовхував низовець.

— Що ж ну?... Сидить пташка у клітці, а стерегти поставили жовніра з шаблюкою... Ну, я побіжу, а ви почекайте: я не забарюся.

Овсій одійшов і пірнув із своїми дзбанами в льох.

— Їдемо, — шарпнув Крига парубка за лікоть.

Вони протиснулися крізь натовп, вийшли за браму на майдан і зупинилися.

— Ну? — промовив Крига, — от тепер можна й радитись, що далі чинити.

— Нема чого довго радитись, — понуро сказав Павло. — Ми тут будемо балакати, а дівчина мучиться... Ще з розпуки щось заподіє собі: чув же, що вона сама не своя.

— Та воно так, але треба щось узяти з собою, щоб замка чи засува розламати.

— Обійтесь... Я знаю ту альтанку.

— Гаразд, а якже ти додому її доведеш, якщо вона знесилена й не зможе йти?

— На руках донесу.

— Добре, але з такою ношею навіть ти не збіжиш проти нагоні, якщо хтось здійме тривогу. Та й сад же той — певне огорожений муром...

— Дурне, частокіл тільки...

— Ну, та все одно ламати треба буде: можуть почути. Ні, не так . . .

— Ну, а як же?

Крига замислився на хвильку.

— Та кажи вже швидче! — нетерпеливився Павло.

— Ось що: ти йди, залізь через частокіл у сад, розвідай усе гарненько, а я збігаю за конем. Як почуєш мое пугуання, озовися, а потім роби, що треба, а зробивши — веди дівчину на мое "пугу": сядеш на коня, а я пісаджу її тобі, тоді вези . . . Ну, я біжу . . . Може шаблю візьмеш, бо той же вартовий . . .

— На дідька вона мені, — ще брязне, гляди, де не треба.

— Ну, як знаєш. Дай же Боже удачі! Я об'їду сад іззаду . . . Де тобі найліпше, щоб я почекав?

— Та ззаду ж і чекай, бо з другого боку яр глибокий.

— От бач, — добре, що сказав, а то був би вперся. Щасливо! . . .

Запорожець пірнув у пітьму, а Павло потиху, щоб не звернути уваги, коли ненароком хто зустрінеться, обійшов старостянський двір і пішов попід частоколом. Він знов, що невеличка дерв'яна, але дуже гарненька, альтанка, стойть аж у глибині саду, й від палацу до неї веде широка доріжка, облямована з обох боків кущами. Через частокіл крізь дерева він світла не помічав, — виходить, вартовий вартує в темряві, якщо не спить, п'яний. Серце парубкові стукало, як молотом; він не боявся, та і взагалі не думав про себе, але страшенно тривожився, що може опізнитися, що польний з п'яного глузду знову забажає, щоб йому приведено було Орисю, — що тоді? . . . Ах, навіщо він

згодився чекати!... Ну, та чорта з два! він і в палац добудеться, власними руками задавить проклянотого пана!...

Обійшовши сад, він дійшов до яру й прислухувався. Тихо й темно було довкола, тільки від староствачувся глухий, п'яний гамір, пісні й музика. Павло вхопився за одного із стовпців огорожі й потряс ним. Задрижала огорожа під дужими руками, й він побачив, що з цим мороки буде небагато. Не роздумуючи довго, вперся однією ногою в землю поперед себе, другу відставив назад, з усієї сили потяг стовпа до себе й вивернув з ґрунту, далі притиснув його до землі; за стовпом похилились по обидва боки й в'язані поперечками частини діловання. Вихід із саду було забезпечене. Павло переступив у сад і обережно попід кущами став крастися до альтанки. Не зупинявся й не дослухував, бо певен був, що в саду, oprіч хіба вартового коло альтанки, нікого нема.

Нарешті ось і вона. Парубок зупинився й почав дослухатися, чи не чутно кроків вартового. Тихо, ані шелесне...

— “Спить, мабуть, стерво”, — подумав собі Павло, підкрався до стіни й, ступаючи навспиньках, наблизився до дверей. Нікого не видко й не чути. Серце йокнуло й болізно занизо. Помацав руками й ногами перед сходами на землі, по сходах — нікого. Кинувся до дверей — замкнені на замок. Притис до них ухо й стиха покликав: “Орисю!... Орисю!..” Тиша. Покликав гучніше, прислухався: ані-тelenъ... Ледве втримав шалений рик, що дерся йому з горла. Зціпив зуби й стис кулаки до болю в нігтях. Озирнувся в темряві, як

безумний, і і, вже не звертаючи уваги на небезпеку, кинувся бігти доріжкою до палацу.

— “Пугу! пугу!” — розітнулося луною в темному саду запорозьке пугання, але Павло не чув, забувши ї про свою умову з Кригою, ѿ про все на світі, та пам'ятаючи лише одно, що Орися в пазурях польного.

З дому в сад був другий ганок, що від нього ѵела доріжка всипана піском, аж до альтанки. Павло добіг до ганку, зупинився ѵ і розглянувся в темряві. З цього боку світилося лише єдине вікно ліворуч. Було досить височеньке та ѿ ѵ загратоване. Парубок метнувся, як божевільний, до нього, підскочив, ухопивши руками за ґрати ѵ здерся на підмурок ногами. Зазирнувши в середину, ввесь обімлів і ледве вдержалася, щоб не зірватися на землю... Він побачив, як у великому, розкішно прибаному покої Орися борсалася, пручалася з останніх сил у дужих руках п'яного гетьмана. Кров бурхнула в голову Павлові. Схопившись обома руками за ґрати, він скажено, з усієї, скільки було, сили, рванув до себе ѵ вирвав вікно із стіни з луткою, кинув ѵого набік на землю ѵ блискавицею вскочив до покою. Польний почувши тріск позад себе, кинув дівчину ѵ метнувся до ліжка, що над ним висіла всяка зброя, але встиг лише вхопитися за шаблю, як залізні парубкові пальці вчепилися ѵому ззаду в горло ѵ стисли так, що він у ту ѿ ж мить втратив притомність. Відчувши це, Павло розняв пальці, пхнув ѵого на ліжко ѵ кинувся до Орисі, що ні жива, ні мертвa стояла розпатлана ѵ розхристана серед покою та тільки дивилася переляканами очима на те, що діється.

— Боржій, Орисю! — шепнув парубок, ухопив ѵ за руку, підвів до пролому в стіні, підняв і обережно

спустив у сад, вихилившись із діри й тримаючи за руки. Далі вистрибнув і сам.

Тільки тепер, опинившись в саду з Орисею, згадав про умову з Кригою, але ніколи було пугувати. Він ухопив дівчину на свої могутні, ще тремтячі з напруги, руки й побіг чим-дуж доріжкою, ніби не людське тіло, а вівсяного спона ніс перед себе. Від альтанки звернув праворуч і кущами добіг до поваленого частоколу, переліз із ношею через нього й поставив здобич на ноги, а сам озирнувся й тихо пугукнув.

Підїхав Крига.

— Ти, Павле?

— Я, пане-брате, а це ось Орися.

— Лепсько!... З альтанки?

— Ні, з палацу.

— Божевільний! — вжахнувся січовик, зіскакуючи з румака. — А пан польний?

— Не знаю, — відповів Павло, взявши повода й сідаючи на коня. — Трохи давнув ірода й кинув геть на ліжко...

— Задавив?! — аж хитнувся Крига.

— А лиха година його знає!... Давай Орисю сюди!...

Низовець підвів до коня дівчину й підсадив; Павло підхопив її під руки, підняв, мов пер'їнку, й посадив перед себе: в одній руці тримав поводдя, другою пригорнув до себе визволену дорогу бранку.

— Ну, їдь, а я слідом за тобою прийду за конем. Та їдь манівцями, щоб ніхто той...

— Знаю.

— Страйвай... а де ж твій бриль?

Павло пустив поводдя лапнув себе за голову.

— Ат... мабуть, за куща зачепив та загубив...
Невелика шкода... Бувай здоров!

— Ні, голубе, це велика...

Але вершник сіпнув уже за поводдя й покрився темрявою.

— “Ну, зух! — поспішаючи слідом за ними, похитував головою січовик... — А яке ніби плохе... Хм... одно паскудно, що бриля загубив: знайдутися такі, що пізнають, чий... Кепсько... хм... Як очунється польний та дошукається, хто видер йому з рук пташку, а до того ще його самого трохи не задавив, — не втіче парубіка палі... Далебі, тікати доведеться з міста, а куди?... Тільки на Січ, куди ж більше... Ні, пане-брате, так тобі, мабуть, на роду судилося... Від долі не втечеш...”

ЧАСТИНА ДРУГА

VIII.

Ранкове сонце, після багатої несподіванки подіями ночі, зустрів Похilenko Павло на Росі.

Ще вчора чужий, а сьогодні його власний, вороний румак стояв на високім березі красуні-річки, що ніжно пестилася ще в стрімких скелях під прозорим імлистим укривалом, тихо плещучи й буркочучи крізь mrійний сон з прибережним камінням. I праворуч, i ліворуч, долиною, що нею протікала річка, клуботався срібний туман, як у тій пісні співається: туман, мати, по долині у кучері в'ється; широкою синьобілою стягою перетинав він безкрає зелене море гаїв, чагарів, смарагдових ланів і зливався на сході й заході з ранішньою мерехтливою млою, перевитою радісним промінням весняного сонця. По зелених ярках та байраках, що подекуди по обидва боки збігали до річки, білими плямами цвіли купи тернових кущів та диких груш. Було тихо-тихо й безлюдно, тільки поблизу десь мирно воркували горлички, кувала зозуля по той бік у байраці, та незримий жайворон у блакиті видзвонював дрібно свій ранішній псалом осяйному богові життя й усього сущого.

Куди ж далі? — стояло перед Павлом питання.

“Їдь так, щоб Корсунь, Охматів, Торговиця були все по праву руку в тебе, — згадав парубок напучування свого бувального в бувальцях приятеля, — а Черкаси, Чигирин — по ліву. Та уникай більших селищ,

де по корчмах можеш наразитись на догоню, а зачі-
найся, коли треба розпитати дорогу до Чорного Лісу,
хіба по хуторах та нових осадах . . . ”

Добре йому наказувати, знаючи де той Корсунь,
Чигирин тощо, а яково тому, хто вперше в житті ви-
брався з рідного дому в далеку дорогу! Бачив Павло
праворуч зелені руна засіяних ланів і по них догаду-
вався, що недалеко десь або велике селище, або й сам
Корсунь, — отже шукати броду в той бік — річ не-
безпечна. Треба повернути ліворуч. Він знов, що у ви-
соких берегах бродів не буває; що треба шукати рів-
ного, низького, або принаймні спадистого берега, то-
му сіпнув коня за поводдя й повернув у лівий бік. Де
можна було, їхав понад самою річкою, де ні — ухи-
лявся вбік від неї й з великими труднощами пробірав-
ся лісом. На його щастя, ліс скоро скінчився.

Виїхавши на узлісся, Павло зупинив коня й став
розвиратися. Перед нього стелилося широке, скільки
оком сягнеш, піскове поле; тільки на обрію чорнів,
злегка повитий прозорою млою, новий ліс. Праворуч
сліпуче лисніло на сонці широке плесо річки, а на дру-
гому боці, геть-геть від річки, стояв невеличкий ху-
тір, огорожений довкола високим, щільним частоколом. На вигоні побіля хутора, під доглядом якогось
парубка, паслося з десятеро коней і лошат; трохи да-
лі — хлопець у накиненій на плечі свитці пильнував не-
великого шматка овець, а під самим частоколом ма-
ленька дівчинка з довгою лозиною в руці пасла гусей
з гусенятами. Старенький дідок гонив до річки худо-
бу на водопій.

— “Треба й собі коня напоїти, та й розпитати в
дідка дорогу”, — думав Павло, але з місця не рухався,

аж поки старий не ввігнав своїх биків та корів з телятами у воду. — “Мілко, бачу, — отже, тут і переберуся на той бік”.

Дід уже заледів його й стояв на розгруженому кошитами й ратицями березі, однією рукою спершись на кия, а другу прикладивши долонею до чола, вдивляючись у червоно-чорну пляму на зеленім тлі лісу. Павло під'їхав до плеса

— Добриден, діду!

— Дай Боже здоров'я! — озвався скрипливим голосом дідок.

— А чи не скажете, дідусю, чий це хутір?

— Чому не скажу? Скажу, козаче... Це хуторець полковника Гудими Петра, козацького старшого в Каневі, якщо знаєш.

Павло мимохіт усміхнувся.

— “Ще б пак не знав би, — подумав сам собі, — це ж той сердитий дундук, що хотів був канчуками відшмагати мене... То це його маєток?... Хм... цікаво.”

— Чому не знаю — знаю, — сказав голосно. — Та пана, мабуть, нема на хуторі?

— Нема, сама пані. А ти заїхав би, козаче... Старенька буде рада... Дуже добра та гостинна пані... Й донечка рада буде... Нудяться ж самі... З місяць тільки буде, як прибули з міста. Взимі там перебували... А ти, бачу, з братчиків запорозьких... По одежі бачу... Хоч і молодий ще дуже...

Павло нахилився й, не злізаючи, рознуздав коня і в'їхав у воду. Кінь нагнув голову, важко відсапнув і почав пити, вряди-годи відриваючись, ніби розкуштовуючи, чи добра.

— Ні, дідусю, — відповів по хвилі Павло, — щиро дякую, але не заїду, хоч і кортить, бо дуже спішується. Десь надвечір мушу вже бути за Чорним лісом, там де Чорний Шлях повертає, коли їхати з Торговиці, на низ: там зустріну братчиків, що вертаються з Канева...

Сказав і прикусив зуба... “Що це я розпатякався! — подумав неспокійно. — Та ж нагоня може сягнути й сюди, а дід справить услід за мною... Ну, та вже сказав, не вернеш...”

— Я поїхав уперед, та добре шляху не знаю, бо вперше в цих місцях, і збився, — і брехав і не брехав він.

— Та й звідси можна потрапити, — заспокоїв його старий пастух. — Я добре ці місця знаю... Поїдеши отак попід цим ліском усе вперед та вперед, аж поки й край лісові буде... Там, у ліву руку, буде дорога на Черкаси, до Дніпра, та ти не їдь на Черкаси, а все просто, просто на Чигирина...

— Та мені, діду, й до Чигирина не треба, — сказав, усміхнувшись, Павло.

— Я знаю, сину, що не треба, а ти їдь, — їдь та їдь, аж поки не наїдеш на хутір полковника Гулого Дмитра. На хуторі спитаєш дорогу на Чуту, а в Чуті вже знатимеш, де тобі чекати твоїх братчиків.

Худоба дідова стояла у воді, ремигаючи й витріщившись на Павлового румака та розбризкуючи довкола себе воду хвостами: видно було, що вийти на беріг не мала жадної хіті, коли в тихому плесі так вигідно. Павло знов нахилився, щоб зануздати коня, а мимоволі задивився на свій власний образ, що злегка похитувався в свічаді спокійного плеса. Вперше міг розглянути себе в січовім убраниі.

— “Хм... а правду казав Крига, що з мене не кепський козак...”

З води задоволено посміхнувся до нього молодий, гарний, як князь, козак із великими карими очима й чорним, уже закрученим над краями уст, вусом, у червоному жупані, підперезаному китаєвим поясом, у шапці, облямованій видниховим хутром; два пістолі за поясом та гарна шабля збоку надавали поставі вершника зовсім мужнього вигляду, притаюючи ще виразно позначені риси й рухи юнацькі.

— А що, сину, — озвався здивований дід, — дивишся в воду на козацьку свою вроду, чи спитуєш, чи глибоко?... Ідь, бреди сміливо: по черево румакові, глибше не буде.

Парубок стрепенувся й спаленів. Щоб заховати замішання, сіпнув поводя й торкнув коня острогами.

— Щиро дякую вам, діду, за ласку, — сказав, вибрівши на другім березі, здійняв шапку й уклонився з коня. — Тепер уже не зіб'юся з дороги, спасибі вам. Прощавайте, зоставайтесь здорові!...

— Та й гарний же ти нівроку! — вдивляючись у парубка й любуючи на його поставу на коні, сказав дід.

— Пху, пху! щоб не зурочити... Може хоч скажеш, як на імення тебе, красного лицаря?

— Левко Вернидоля, — відповів, засміявшись, молодик. — Прощавайте!...

— Стиснув румака острогами й почав вибиратись на зелений спадистий беріг.

— Дай же Боже, — почув за собою, — щоб твоя доля, козаче, й справді не відверталася від тебе!

Ще раз іздійняв шапку, махнув нею, повернувшись на сідлі, дідові й повернув до лісу.

— “Хм... доля не відверталася, — думав, ідучи узліссям у показаному дідом напрямку. — Вона в ж е відвернулася, ще й жити як слід не починав, а тільки замірився... А чи багато від ней бажав? Лише стільки, скільки найбідніший міщух має... I на це навіть лихі супостати поласилися. Та ще хто!... В самого всього по зав'язку, дак ні — ще й сирітське щастя треба загарбати. Правду ,мабуть, кажуть, що пани неситі й немилосерні... Чи очуняв же, проклятий, чи так і пропав песьою смертю, без покаяння?... Туди й дорога нечестивому!...”

Іхав отак мовчки і в бистрих думках перебирає на-глі події минулої ночі, що так несподівано перевернули всі його наміри шкереберть. Усе згадав: як хитро-мудро з'єднав неньчину згоду на своє одружіння з Орисею; як на крилах своєї власної пісні летів того вчора-шнього вечора до неї й як, замість коханої дівчини й її глумливо-радісного сміху зустрів старен'ку вдову Обеременчиху в слозах і з жахною звісткою в старечих устах. I далі все згадав: як визволив свою горличку з хижакьких пазурів, як привіз до неньки; згадав тую безкраю радість і щастя зустрічі крізь слози; а потім... Потім — бодай не згадувати!... Прийшов за конем Крига й умовив його тікати на Січ, бо чи про-чуняє пан чи ні, а його, Павла, знайдуть по брилеві, що його він так подурному загубив у саду, а може й у покоях панських, як боров пана, або як поривав із по-кою невільницю. Згодився, бо вмовили — і Орися й ненька її, та й Максим із Катрею щиро радили. А з своєю рідною ненькою навіть не попрощався — для рідної матері й часу не заставалося... Як батько ко-ливсь... Те горе пережила, сердешна, а чи переживе

це?... Обіцяли всі гуртом навідати неньку й розказати їй про все, що скоїлося й що могло б статись, якби він зостався, обіцяли розважити, розговорити. Чи поможе?... Послухає чи ні, а горя того, глибокого, нерозваженого матернього горя та гірких сліз буде до смерти. Бідна мати... Один же в ней, одним-один... І не знатиме, сердешна, чи за здравіє подавати в церкві на часточку, чи за упокій, — як за батька. Чекатиме, виглядатиме... І Орися... обіймала, цілуvalа, присягалася дожидати, поки вернеться... А приятель обіцяв доглянути й заступитись, оборонити, якби що сталося. Хм... приятель... Ще ж недавно давав цього самого коня, зброю й січове вбрannя за те, щоб відкинувся від дівчини... Може й умовив тепер із лихим наміром, щоб тікав на Запоріжжя... щоб самому вільна дорога була до Орисиного серця?... "Ну, що ж — нехай спробує... Гора з горою не сходиться, а приятель із приятелем... хіба помру або загину в бої, то не зійдусь", — близнув очима, стеченувши в сіdlі, аж кінь здригнув і кинув головою гору.

Дивне почування до Орисі сповнило всю його істоту відтоді, як вони в-останнє довгим, незабутнім, поки живі, поглядом подивилися одно на одного, — почування, що він його й тепер іще не міг, та чи й зможе коли, освідомити в своїй простенській безпосередності. Почування це — це тая солодко-солодко щемлида туга, що він її ще ніколи до того не зажив і раювання нею не зазнав оце вперше. Він почував себе трохи чи не щасливішим, ніж досі, і це почування, як найконтрольніший скарб у душі, ревниво заховав на самому дні серця від чужого дотику чи згадкою. Воно було

тільки його й нічие більш, тому він нізащо не дозволив би собі вийти з ним на люди, викрити його перед ними. Дивна річ: воно ніби переродило його вдачу гультяйську, легкодушну, означило його відношення до околишнього світу й порожню, пустотливу досі душу його налило змістом, ошляхетнило й піднесло, дало мету життя. І про те, що Орисю схопили були якісь панські попихачі для свого пана, він уже думав тепер не так, як ще недавно, коли біг визволяти її, цебто як про нахабний, брутальний жарт тільки. Він уперше загадався над тим, хто й чому міг допустити такої страшної зневаги ні в чім неповинної людини. Ставив у думках себе на місце панове: чи зважився б він учинити таке з якоюсь дівчиною полькою, все одно, чи то панна, чи проста дівка? . . . Ні, ніколи в світі, і не тільки він, а й ніхто з українських людей. Для того, щоб заподіяти комусь таку кривду, треба з усієї душі зневажати й ненавидіти тих людей, що їх кривдиш, уважати їх за нішо, за бидло, що не має ні душі, ні чести, ні розуму та почуттів. Свої люди так не думають про себе, — виходить, що так думає про них тільки пан, та ще, може, бусурменин, що в ряди-годи нападає ордою на рідну землю й бере ясир та поводиться з ним, як із бидлом. Але ж то бусурменин, невіра, а це ж . . . Сказати би пани з жиру таке коять, але не раз і не двічі чув він, тільки уваги не звертав, не зупинявся думками над цим явищем, бо воно не дотикало безпосереднє його самого, — чув про ті бешкети й злочинства, що їх допускається і в мирні часи наємне жовнірство, гайдуки та панська челядь над українським людом по селах, містах тощо. Виходить що не тільки пани, а й узагалі всі дивляться на тутешній народ не

як на таких самих людей, як вони самі, а як на бидло, що його дозволено зневажати, ганьбити, кривдити, поганяти його, поневіряти ним по своїй уподобі, а коли почне ремствувати, допоминатися права й правди, то гамувати, приборкувати непокірних канчуками, вішати на шибеницях, садовити на палі. Те, що часом доходило до нього, як чутка, оповідання про такі кривди й знущання, сьогодні виринуло з пам'яти в усій своїй життєвій страховинності й набуло такого великого змісту, що не вміщалося в голові, що й без того йшла обертом од всяких думок про своє становище нове.

— “Та хто ж ми такі?” — раптом зойкнула душа його розпусливим питанням.

— А, прокляті хлопи, попались! — немов би у відповідь почулося зблизька. — Втікли? Маєте ж, маєте!!!

Свиснява нагаїв, крики, зойки й плач жінок та дітей.

— “Що воно?” — здригнувся Павло й відрухово стис коня острогами. Кінь крутнувся від несподіванки, далі чвалем порвався вперед і виніс вершника на край ліса.

Перше, що кинулося Павлові в вічі, це двоє здорових гайдуків на конях; вони вперлися в якийсь невеличкий табор і, нахилившись з сідел, стъобали нагаями якихось обідраних, виснажених людей. Жінки й діти кричали не своїм голосом, благуше простягали до вершників руки. Він знову стис коня острогами й умить опинився серед шарварку.

— Стій!!! — гукнув на гайдуків так, що луна покотилася лісом, і вихопив пистоля.

Гайдуки, як на наказ, зупинилися й, випроставшись у сідлах, сердито оглянули несподіваного заступника. Все стихло.

— Сто дияволів! — гукнули з-гостра обое разом і теж ухопилися за пистолі. — Тобі чого треба, лайда-ку запорозький?!... Геть з дор...

Та Павло не дав договорити, стріливши одному просто в рот. Гайдук, махнувши в повітрі руками, беркицнувся на землю. Другий підняв пистоля й націлився, але двоє з чоловіків близькою підскочили до коня, вхопили гайдука за ноги й стягли з коня. Вистріл пішов у небо. Третій з подорожан огрів лежачого довбнею просто в череп. Гайдуцькі коні потягнулися мордами до Павлового й тримливими ніздрями обнюхували його. Чоловіки, жінки й більшенькі діти стояли мовччи, розкидано позираючи то на Павла, то одно на одного, меншенькі горнулися до материних запасок.

— Що ви за люди? — спитав Павло, засуваючи пистоля за пояс. — Чого ці кляті пси напали на вас?

— Озвався той, що з довбнею.

— Ми — утікачі з-під Умані... Тікаємо на той бік Дніпра.

— Утікачі? Від кого?

— Від пана Потоцького...

— Потоцького?! — аж скрикнув Павло. — “І тут він... Потоцький той...” — подумав про себе. — Чого ж ви тікаєте?

— Бо далі вже, козаче, нікуди терпіти, — життя стало гірш за пекло.

— Та ж пан, кажуть, ніколи й дома не сидить, а воює...

— Пан може й не сидить, зате підпанки, панські посіпаки, сидять, жиди-орандарі останню драну сорочку і з дитини ладні здерти, якби за неї хтось хоч пів шага дав. Дожилися до того, що все стало не наше, а панське, навіть живоття, бо як розгніваєш жида, то він цькує панських посіпак, а вони виробляють із нами таке, як оцих двоє, земля б під ними запалася!...

— Чом же не боронитеся громадою? — обурився Павло.

— Чим? — перезирнулися чоловіки, — голими руками проти шабель, мушкетів та гармат?... Та й збери ж ти громаду ту, коли кожен боїться й зизом глянути не тільки на пана, а навіть на паршиве жиденя. Хто зміг, то втік уже на вільні землі за Дніпром, а ми оце за ними, та ба... наздогнали прокляті посіпаки... Сам Бог послав тебе, козаче, спасибі тобі...

Він і інші низенько вклонилися йому, Павло відмахнувся.

— Ат, пусте!... Подбайте краще сліди замести, — кивнув він головою на трупи. — та не гайтесь, щоб другі не наскочили.

Подорожани-чоловіки знову перезирнулися, посміхнувшись.

— Не турбуйся, козаче, других не буде. Там чекатимуть цих назад... Нехай же чекають... Ми занесемо їх глибоко в хащу: там сіроманці дадуть з ними раду.

— А коні?

— А коні згодяться: бачиш же, що в нас на дві поганенькі шкапині аж дві повозчині, а тепер, — слава Господеві й тобі, молодий, але завзятий братчику, — і в нас буде запряг панський: дві шкапині в одну по-

возку, а другі дві, трохи кращі, — в другу, сідла на дно в повозку, та й вйо-вйо! — ще сьогодні, як смеркне, з Дніпра коней напоїмо та й самі нап'ємось.

Павло слухав, дивився на них і дивувався, що на віть у таку хвилю, після всього, що сталося, не кидав їх жартівливий настрій.

— “І на палі сидячи, мабуть, жартують наші люди”, — подумав про себе.

— Ну, то й добре, — додав голосно. — Щасті, Боже!... А мені треба поспішати.

— Далеко?

— Та покищо до Чорного Лісу на Чорний Шлях.

— Навпростець?

— Еге ж.

— Так отак і їдь, козаче, просто. Ще раз дякуємо, що від наглої смерти врятував. Скажи ж хоч, за чие здоровля будемо Богу молитися, щоб і тебе, красний та молодий лицарю, Господь рятував від смерті й на морі й на суші.

Павло всміхнувся, й дивлячись кудись убік, на мить замислився.

— Спасибі й вам за тепле слово, люди добрі, — промовив урешті, — коли згадаєте, бува, то помоліться за раба Божого Павла та неньку його старенінку Марію. А про те, що бачили мене, нікому не кажіть... Щасливо!...

Здійняв шапку, вклонився й лишив подорожан з їх турботами й печалями.

Сонечко підбилося вже геть-геть височенка. Іхав знову під лісом. Ставало жарко, але не звертав уваги. Думки, як оси, роєм закрутилися в голові... Чи встигне своєчасно на місце, чи доведеться доганяти братчи-

ків? Ну, та буде треба, то й дожене, тільки навдак, щоб вони випередили його: знат же запорозький звичай — жадної корчми по дорозі не минутъ ...

Думки вернули до того, що допіру скoїлося. Ніколи не думав, що так легко чоловіка вбити. А отже вбив, і нічого ... Може й той... польний пропав, то це вже, виходить, двох на той світ послав: пана й панського посіпаку ... А третього поміг забити, як пса ... І вони — ті посполиті -- так легковажно поставилися до цього, що навіть жартувати пробували. Чого ж тоді варте життя людське? Так само гайдук той міг застрілити його, якби він не поспішився всадити йому кульку в губу, й лежав би тепер він, Павло, в лісі, як і ті гайдуки, чекаючи, поки не збіжаться паювати молодецького трупа лісові сіроманці. А там... там, вдома ... Серце його солодко-солидко защеміло. Махнув рукою й одігнав думку про це.

Голова йшла обертом од важких дум, що напосили на нього вперше за все його життя. Поклав собі неодмінно розпитати про все у братчиків, як тільки нарешті пристане до них під Чорним Лісом. А покищо відігнав од себе докучливі мислі й почав роззиратися довкола.

Сонечко котилося все вгору та вгору, не стояло на місці. Треба було поспішати ...

IX.

На своїй обраді по гетьманській промові запорожці зговорилися про те, що це не до шмиги їм заклик польного, хоч би то й правда була, ніби він вийшов

від короля. Достотно волі всього січового товариства вони ще не знають і про неї повинні почути від своєї старшини, а не від польного, чи старости, чи ще когось там. А тому жадних обов'язків класти на себе не хотять, а той, що з ним вирядило їх товариство на Україну, вони гаразд виконали й мають негайно вернутися додому, на Січ.

Цей рішенець братчиків і переказав запорозький полковник із писарем, прийшовши до староства саме тоді, коли підпилий польний встав із-за бенкету, щоб підійти до того покою, де мав іншу розвагу й де зустріла його, як ми вже знаємо, зовсім несподівана пригода. Польний погано вилася, почувши таку запорозьку відповідь, загрозив братчикам королівським гнівом і карою, махнув зневажливо рукою й відпустив післанців.

Доручення, що з ним вирядило наших низовців на Україну січове товариство, полягало в тому, щоб закупити по наддніпрянських містах та селищах якомога більше борошна для Січі, де малося всякої поживи подостатком, а борошна не було, бо запорожці не хліборобили й борошно купували або міняли на сіль та сушену рибу на Україні. Діло було зроблено. З багатьох місць на Дніпрі вже давно попливли на Низ байдаки, навантажені мішками з борошном, під охороною братчиків, а тепер ще попливуть із Канева. Десять аж у Переволочній переймуть їх більші ватаги війська низового й, боронячи від татарських наскоків, перепровадять аж до лугу Базавлуку на Січ.

Другого, по приїзді до Канева польного, дня вранці січовики вирушили з міста. Останнє, що почули, лаштуючись нашвидку в дорогу, це була звістка із ста-

ростянського двору, що польний вночі тяжко занедував.

— Перепився, стерво, на бенкеті, — говорили, сідлаючи коней, братчики, — панська кишка не запорозька — дуже тонка.

Тільки старий полковник знат, у чим справа: ще вдосвіта, як він тільки підвівся й вихилив цілий глек сирівцю на похмілля, до нього добувся Крига й розповів йому те, що сталося, прохаючи прийняти під захист свій і протекцію молодого міщуха, що його зустрінуть братчики край Чорного Лісу. Коли полковник довідався, що це той самий парубок, що так добре жбурав городовими козаками біля уряду кілька день тому, був вельми втішений, обіцяв свою поміч молодикові дуже охоче, а з усієї пригоди так реготався, що забув навіть, ще зайвий раз вилаяти Кригу за зраду, як він казав, неньки Січі Запорозької; навпаки — обняв його й поцілував.

— А шкода, — нехай мені куций біс у самісіньку губу начхає, коли брешу! — говорив старий козарлюга. — Добрий з тебе, братіку, вояка був... Ну, та як настобісіє волам хвости крутити, йди знов до нас у товариство.

— Та вже ж не куди, батьку, — відповів Крига, — як до вас. Іншого й шляху для правдивого козака нема, як лицарство січове.

— От і за те спасибі, що шануєш нас, братчиків своїх! — утішився полковник і ще раз почоломкався з новим лейстровиком. — А за того молодого... як його...

— Павлом Похilenком звуть, — нагадав Крига.

— Ага... я й забув, бач... Я ж батька його добре знав... Не турбуйся, догляну...

Крига вклонився:

— Спасибі, батьку!... Прощавайте.

— Ходи здоров, сину.

Лейстровик вийшов, а старий почав збиратися в дорогу.

І знов закомашилася головна канівська вулиця цікавим міщанством, знову зачервонілася кармазинами, заряхтіла ясною зброєю та цяцькованою зброею на конях, але цим разом не в безладді, як у звичайні дні: попереду їхав полковник із осавулою та писарем, а за ним кінними лавами по чотири вряд січові братчики. Которі молодші з канівчан, провожали козаків аж за місто й тепло прощалися, махаючи брилями, хусточками й просто руками.

Ще довго було балачок про січових гостей, ще довго й Лейба, замкнувшись у валькирі від власних кревних, лічив багаті бариші.

Цим разом братчики, нехтуючи запорозьким звичаєм зачіпatisя по дорозі за жидівські корчми, їхали, не зупиняючісь ніде. Тільки в Росі понапували коней. До Чути, минувши Чорний Ліс, прибули смерком і стали табором перед села, щоб підгодувати коней і самим покріпитися, — хто тим, що мав із собою, хто по селянських хатах, а в кого ще бряжчало в чересі — в жидівській корчмі. Але не впивалися, бо вже перед світом мусіли бути на конях.

Полковник ще був в таборі, коли до нього під'їхав конем Павло. Впізнавши старого, він зіскочив з коня, зняв шапку й низенько вклонився.

— Добревечір, пане полковнику! — привітався звичайненько.

— Здоров, здоров, синку! — відповів старий, пильно оглядаючи в сутінках гостя. — Еге, та ти той самий молодець, що про нього казав мені сьогодні Крига! Данило чи як тебе??... .

— Павло, пане полковнику.

— Еге ж, еге, Павло, — так либонь, і він казав... Старого Похила синок... Мого колишнього приятеля... Бач і не пізнати в козацькій одежі, а я ж бачив тебе тоді... на майдані, хе-хе-хе... Добре ти їх тоді, хе-хе-хе! І Потоцького добре почастував, далебі, — насилу, кажуть, прочунявся, — слабий лежить, паскудник...

— То він прочунявся?! — аж скрикнув Павло.

— Прочунявся, синку, — але ти не бійсь за дівку: її не зачеплять більше, — не до дівчат йому після твоїх обіймів; а от тебе, голубе, шукатимуть, — це вже запевне, і нехай мені сам луципер межі очі чхне, коли брешу!... Та нехай шукають, — до матері Січі руки короткі!...

Коло них зібралося кілька братчиків, розглядали молодого незнайомого товариша, слухали старого отамана, але нічого не розуміли.

— Ну, я рад, синку, — казав далі полковник. Я й тоді казав, що бути тобі з нами... Маю око, голубе, хе-хе-хе...

— Прийміть мене, пане полковнику, до товариства.

— Е, синку, це не наша воля: це на Січі кошовий скаже, чи бути тобі в товаристві, чи ні. А пойдеш туди разом. Приставай покищо до нас. Маєш що їсти?

— Спасибі, батьку, — знову вклонився Павло, ---
маю.

— От і гаразд... Коня постав до гурту... Це Денисів, бачу, бахмат, — звичний... Оце дітки, — звернувся старий до січовиків, — новий товариш вам. Батько його — запорожець, наш братчик, мій великий приятель... Десь у неволі тепер, якщо живий ще. А він, оцей молодик, принаїдно давнув самого польного вчора вночі так, що той ледве прочуняв сьогодні вранці, — звісно, мусів парубок тікати, щоб на палі нੋ посидіти, хе-хе-хе... А куди ж і тікати, як не до нас, на Січ... Прийміть же його, як свого, а я тимчасом піду до корчми покріпитися з дороги. Без пригод потрапив до Чути? — звернувся знову до Павла.

Павло збентежився й мняв шапку в руках, опустивши очі.

— Та як вам сказати?... Я й не знаю, чи до добрे, чи ні...

Парубок розповів свою пригоду з панськими гайдуками, а закінчивши, додав:

— Я не хотів той... заступитись тільки за тих людей хотів, та коли ж панок отой дуже палений, — був би застрілив мене, якби не той... Я не хотів...

Братчики сміялися задоволено, а старий обурився:

— Не хотів?!... Як не хотів?!... Та бий харцизяку на кожному місці, коли треба за душу християнську заступитись!... Добре, лепсько вчинив, — нехай мені анцихрист у саму губу начхає, коли брешу!...

— То вам із того ніякої халепи не станеться? — повеселішав Павло.

— Нам?! Що тебе приняли?... Дурне говориш!... В'яжи краще коня, та гайда з нами вечеряти.

У Павла зсунулася вага з плечей: цілу дорогу до Чорного Лісу сумління й неспокій гризли його: як би там не було, а чоловіка застрелив, та ще й пансько-го посіпаку... дізвався б пан, то шукав би винуватця, — й певне, що на братчиків нагримав би... Аж виходить, що вони бояться цього, як позаторішнього снігу, а заступатися за бідних людей, хочби довелося і вбити напасника, — це “добре, лепсько”. Але — знов напосідали на парубка сумніви й непевність, — чом же, як так, сами вони не встануть на все панство, що так кривдить наших людей?... Поклав про все розпита-тися згодом.

У корчмі було повно, але — жадного гамору. Братчики мирно вечеряли, прикладаючись до поставців до міри, тому над усім панував лише легкий гомін та при-нагідний сміх. Коли ввійшов старий полковник з оса-вулою й писарем, то ніхто навіть уваги не звернув, oprіч жида, що кинувся назустріч із-за шинквасу, та зігнувшись в три погибелі, вхопився старому за полу й поцілував.

— Пане полковнику... вітаю... Прошу сюди, тут дуже вигідно...

Вужем він протисся до одного із столів у кутку, стер полами лапсердака порохи й знов почав:

— Прошу ясновельможного пана полковника... Що ясновельможний пан полковник зволять?... Суть у мене добра оковита, а мед такий... такий... тц!

Жидюга аж очі примружив, щоб показати, який у нього чудовий мед.

— Гаразд, Гершку, гаразд, — промовив, умощуючись за стіл, старий. — Не до медів твоїх нам, а от око-вітої по михайлику даси. Та й закусити що там маєш...

— Маю, все маю! — метнувся жид від столу, й за хвильку подав, що треба було.

— Братчики тимчасом оглядали молодого прибульду, що сів за один стіл з отаманом, нахилялися один до одного й напівголосно розпитувалися, що за один. Дехто з них бачив уже Павла з Кригою; були й ті, що постерігали парубоцьке змагання з лейстровиками на канівському майдані, але чого він тут опинився, ніхто з них не знав.

Та скоро дізналися...

Не встигли за старшинським столом і по другому михайлику випити, як під вікнами почулася кінська тупотнява.

— Ще якісь гості до тебе, Гершку, — звернувся полковник до жида, що стояв за шинквасом, витягнувши шию, як гусак, і чекаюче дослухався.

За хвильку двері в корчму наче вітром розчинило, і поріг переступив ротмістр кварцянного війська з п'ятьма жовнірами. За ними в сінях видно було січовиків, що почули, мабуть, приїзд кварцянників і поспішили до своїх у корчму.

— Жид, углядівши польського старшину, як наїжений, кинувся назустріч із поклонами, хотів ухопити за полу й поцілувати, але ротмістр так стусонув його чоботом, що він, болізно зойкнувши, відлетів до шинквасу. Ротмістр грізно й гостро оглянув гостей січових, що сиділи ані-руш, не перериваючи вечері й лише зизом позирали на кварцянників (не у звичаю в братчиків виявляти надмірну цікавість).

— Є він тут? — повернувшись до одного з жовнірів, сердито запитав ротмістр.

— Нине знаю... ніби нема... — вагався той, пильно бігаючи очима по січовиках.

— Ніби, ніби... пся крев! — розлютився старшина.
— Запевне треба, а не ніби...

— Єсть! — зрадів урешті жовнір, і Павло пізнав у нім переодягненого за кварцянника слугу із старостянського двору, Овсія. — Ондечки він! — показав Овсій пальцем на Павла, а сам заховався за ротмистрову спину.

— Хто у вас старший? — grimнув ротмистр до запорожців.

Братчики — наче не до них.

— Кого я питую?! — ще грізніше гукнув ротмистр і вхопився за пистоля.

Жид із ляку присів за шинквасом, а Павло через стіл нахилився до полковника й щось шептав йому, показуючи очима на Овсія.

— Хм... гаразд, — відповів гаразд, — відповів старший, а далі звернувся до ротмистра. — Я старший покищо... А навіщо здався я тобі, небоже?

— З наказу ясновельможного пана польного гетьмана мусимо взяти того молодого хлопа з нами! — виголосив урочисто ротмистр.

— Чуєш, синку? — питав старий, моргнувши мно-
гозначно Павлові.

— Чую, пане полковнику.

— То може підеш із паном ротмистром до поль-
ного в гості?

— Не хоче він, пане ротмистре, — знов звернувся старий до старшини, перехиляючи в рот поставця з оковитою й протираючи сиві вуси.

Ротмістр аж зачервонівся, скипівши, але ще намагався здергатись.

— Мені на те начхать, хоче він чи ні, — промовив кварцянік. — Звелено взяти його, то візьму, хоч там що! . . .

— Живого? — спитав полковник, закусуючи міхайлика.

— Тільки живого, — мертвих на палю не садовлять! . . .

Глухий хомін обурення покотився поміж січовиками. Старий махнув на них рукою.

— Це правда . . . Ну, то візьміть, коли таке діло.

Ротмістр кивнув жовнірам і пропустив їх поуз себе.

Павло, спокійно посміхаючись, налив міхайлика, випив і вечеряв далі.

— Ходімо! — промовив один із жовнірів, поклавши йому руку на плече.

— Куди? — озвався, не повертаючись.

— Як то куди! Ти ж чув? . . .

— Та чого ви панькаєтесь! — аж підскочив старший. — Тягніть його за руки та за ноги, лайдака!! . . .

Павло підвівся.

— Здоров, Овсію! — звернувся до панського челядника. Той закліпав очима. — Продав? . . .

Овсій мовчав, відвернувшись.

— А заплату вже дістав?

Челядник спалахнув.

• — Ніякої заплати я не діставав! — сказав сердито.
— Ну, то маєш!

Павло махнув рукою, я важкий, як довбня, кулак

упав Овсієві на тім'я. Не скрикнувши навіть, він опустився на землю.

Жовніри всі разом кинулися на Павла, але він махнув однією рукою — й двоє покотилося в один бік, ударившись головами об стіл; махнув другою — й інших двоє покотилося ротмистрові під ноги.

Ошелешений кварцяний старшина оскаженів і вихопив з-за пояса пистоля. Полковник моргнув комусь очима до дверей, і палений пан не встиг вистрілити: його пистоль підлетів під стелю і впав за шинквас просто жидові на голову. Жид зойкнув і повалився. Гомеричний регіт розітнувся по корчмі, а ротмістр хопився шаблі, та її не було при боці: хтось із братчиків у загальнім замішанні крадъкома відтяв її від пояса й заховав.

Ротмістр посатанів, аж посинів і запінився. Несамовито grimнувши на своїх жовнірів, що, очунявши трохи, підводились тяжко й чухали та мацали потовчені місця на ребрах та на голові, він погрозив січовикам кулаком і вибіг геть. Жовніри пошкандинівали за ним під регіт і кпини братчиків, лишивши лежать під столом перебраного в жовніра Овсія.

— Оце потіха! — засміялися січовики.

— Ну, й молодець же міщух!

— Вип’ємо за твоє здоров’я! . . .

Але потіха на цьому не скінчилася й точилася далі. Розлютований до краю ротмістр убіг знову до корчми, підбіг до полковникового столу й почав вимахувати в нього перед очима кулаками й погано лаятись, вимагаючи вернути коней. Старий відразу зрозумів, у чому річ, і захотів іще повеселити товариство,

— Які коні? — спитав. — Ми не можемо дати тобі коней, бо в самих лише по одному.

— Моїх, наших, сто дияволів, коней! — репетував ротмістр, стукаючи кулаком по столі.

— Та ж ви пішки прибули!

— Як то пішки?!... Що ти, старий дідьку, блазнів із нас робиш!

— От тобі й маєш! Я ще й винен... Хлопці, — звернувся полковник до тих, що в дверях, — хто бачив, як пан ротмістр приблудився сюди, — пішо чи кінно?

— Де пак кінно! Пішки причвалали, сам я бачив, — озвався один.

— І я!

— І я бачив!

— То яких же тобі, вражий сину, коней треба? — вдав розгніваного старий. — Найми в когось та й ідь під три вітри до свого польного!

— Неймати?! — кричав ротмістр. — Де я їх найму?... Та з якої речі?... А наші ж як?... Чи пішки маю вертатись?...

— Гершкову козу ~~сідлай~~, а жовніри й пішки пошкандають після хлопського штовхана!...

— Не дочекаєте! — гукнув до тих що в дверях, ротмістр. — Сяду отут у коршмі й сидітиму доти, доки не вернете коней!

Він опустився на скамницю й, люто, позираючи довкола, витяг із кишені лульку й цяцькованого кисета і став напихати тютюном.

Січовики зареготалися.

— От як би й давно! — сказав полковник, — а то чого нам сваритися? Гершку! а Гершку! Де він подівся?

З-за шинквасу почувся стогін і нерозбірне скигління.

— Та де він?... Гершку! панові ротмистрові дай добрий дзбан меду! Та доброго! Зараз мені!

— Я в ту ж мить!

Лапаючи себе за поранену голову, він другою вхопив найбільшого дзбана й метнувся до льоху.

Запорожці вже повечеряли, а тепер сиділи, попихуючи люлечки, балакали й сміялися, пригадуючи окремі подробиці невдалого ув'язнення Павлового. Згадували Канів, Кригу, польного...

— А що — як польний? — звернувся писар до ротмистра. — Вже видужав, чи ще лежить?

Ротмістр зиркнув на нього лютими очима й почав кресати огню.

— Лежить, — буркнув нарешті, розпалюючи люльку. А розпаливши, промовив: — Побував би ти в таких ведмежих лапах, то мабуть би й дуба дав.

Павло спаленів і відвернувся.

— А дав би, що й казати! — згодився полковник, лукаво поглянувши на нього.

— В яких лапах? — перепитав писар і кількою братчиків.

— Не знаєте? — здивувався лях. — Ну, то й не треба вам знати. Жиде! ти скоро там?!...

— Несу, вже несу, — озвався, вбігаючи, Гершко, вхопив кубка, вибіг із-за шинквасу й поставив і дзбан і кубка перед ротмистром.

Полковник підвівся.

— Ну, дітки, розплачуйтесь та й на спочив час. Трохи прикорхнемо та й далі... Скільки тобі, Гершку?... За всіх, що оце зо мною... Та поклич ще отих

жовнірчиків, що десь на дворі. На ось і на них, а то десь голодні збіса, хоч і з'їли запорозького штовхана .. А з отим, що під столом спочива, роби з паном ротмистром, що знаєш: очуняє — ваше щастя, а ні — котузі по заслuzі. Добраніч, пане ротмистре!

— А коні ж як?! — спалахнув ротмистр.

— Якщо ви справді не пішки прийшли, то як будемо своїх сідлати, може й ваші знайдуться. Тим часом попоїжте та спочиньте й ви. До стрівання!...

Старий вийшов, а за ним, один за одним розплакавшися з Гершком, почали виходити й братчики.

Ніч була темна, й тим ясніш сіяли зорі. Полковник задер голову, глянув на Воза, на Чумацький Шлях і позіхнув.

— Спати, дітки, спати!...

X.

Почало тільки на світ благословить, як старий отаман уже підвівся й звелів вартовим будити братчиків.

— Вставайте, дітки, вставайте, — говорив він, сідлаючи свого румака, — та вирушимо холодком, поки спеки нема... А коні напоїмо в Саксагані.

— А що, батьку, чинити з панськими кіньми? — звернувся до нього один із вартових.

— Відведіть їх до коршми та й віддайте кварцянникам: нехай їдуть ік лихій матері. Тепер уже нагоню не встигнуть закликати... А коли ж оті панки ще сплять після вчорашнього, то прив'яжіть коней коло корчми, а сами вертайтесь боржій, бо вже не рано...

Козаки, що таборували серед села на майдані, на погуки вартових бистро скоплювались, протирали очі й побачивши, що полковник уже в сідлі, хапали сідла, що були їм за узголов'я, і квапилися з ними до коней. За кілька хвиль усі були на конях.

— Готові, дітки? — гукнув старий.

— Готові, батьку! — відповіли.

Полковник ізняв шапку й перехристився.

— Ну, то рушаймо з Богом! — сказав і торкнув вороного свого острогами.

В сірому, непевному свіtlі ще сонного досвітку потяглась вулицею червоно-чорна стяга, згвалтувала собачню по ще безлюдних дворах, висунула скоро за село на вигін, а переїхавши його, повернула на південь у степ.

Павло на своїм воронім пристав аж іззаду, в останній лаві, розваживши зовсім слушно, що не годиться йому, приблуді, та ще такому молодому, пхатись поперед братчиків. Що-правда, сьогодні — мабуть тому, що не в місті, а в степу — вершники почували себе вільніш, не так пильно додержували стрункости в шерегах, а то й зовсім мішали їх, палили люльки, балакали, сміялися, а як хто, то й пісеньку стиха мугикав. Зачепили, звичайно, й нового товариша. Багато з них не все зрозуміли в нічній пригоді з кварцяніками, — отже, розпитували деякі подробиці, тішилися, жартували, і Павло почував, що вчорашня приязнь і ласка до нього старого ватага високо підняла його в очах братчиків. Соромливість його не припускала й думки, що це могло статися ще й від його нічних учинків у корчмі і взагалі від того, що довелося йому зазнати в ці останні дві ночі. Всю прихильність нових товаришів

він пояснював тільки прихильністю старого, й більш нічим. Це позбавляло його відповіді братчикам навіть тіні якогось хизування, чванливості, самолюбування, зарозумілости, й ще більш привертало до його загартовані в боях, суворі серця лицарів. А ті, що бачили його надзвичайну тілесну силу, спокійну вдачу та здержаність, не відмовляли йому в приязні ще тому, що передбачали в молодикові в недалекій майбутності визначну лицарську постать, що — може статися — не раз прославить Січ Матір далеко поза межі вольностей війська запорозького й України. Не останню причину загальної прихильності до недавнього міщуха становила, розуміється, й його проста, чарівна краса при милій, ласкавій, безхитрій вдачі. Коли старий полковник дивився часом на юнака в одежі січового братчика, то мимоволі грізне обличчя його з насупленими аж до носа кострубатими бровами немов би розставало й розплি�валося в проміністій ухмилці, а рука сама потягалася до довгого сивого вуса й підкручувала його. “Ех, колись і ми такі були! — ніби хотів він сказати, — нехай мені лисий дідько межи очі чхне, коли брешу! . . .”

Що далі на південь посувалися козаки, то все диких прикмет набував степ. Досі Павло тільки чув про широкі, вільні степи та про вільних лицарів степових, а тепер сам був між ними, степ же поволі розгортався перед ним у всій своїй первісній, непорочній, цілинній красі й повабі. Тепер тільки зрозумів як слід Павло, чому в піснях, та й у розмовах, завжди говориться про степ, широкий, Ні вперед, ні праворуч, ані ліворуч, скільки оком скинеш, кінця-краю йому не бачиш. А обрій! . . . А ж потім, коли козацька доля вергла його,

молодого лицаря, на морські хвилі, він побачив, що є й ще така сама по величності краса, що її зазнав още вперше в степу.

Дніло. Захід був іще імлисто-темний, загадковий, непроглядний... Але схід... Боже всемогучий! що творилося на сході!... Спочатку можна було подумати, що далеко-далеко, десь аж за виднокругом, хтось підпалив велике село або й місто; за далеччю пожежі невидко, але заграва її обіймає поволі ввесь небосхил, ніби граючись зловісно з хмарками, що випадково опинилися над велітенським пожаром. У які тільки барви вона не розквітчуvalа їх! Кине на них синій серпанок, приглянеться — якою воно на блідо-блакитному тлі небеснім: ні, не те! Міниться тло в легко-жовтаве, золоте, накидається фіялковий серпанок, — ні, й це не те! бузковий — знов не те... Спокою ж!... Крайнебо раптом заливається злотисто-зеленою барвою, а на хмарки накидається ясно-червону намітку, — ні!... Врешті — рожеву: ось воно!... тільки геть зо тла барву зелену, натомість — більш золота на тлі срібла в хмарки...

Але що це? Це не гра, не загравання заграви з хмарками... Все застигає в чеканні... Кого?... Душу всього живущого сповняє вроčистість, напружене серце заvмирає в ніmomу захваті... не видержує нарешті... З принишкої перед величністю хвилі землі здіймаються до пустинних високостей тисячі віsnиків, щоб ізвідти опанувати таємну далечінь. I вони вже опанували, вже узріли те, чого при землі ніхто не бачить, хоч усією істотою солодко передчуває. I з тих тисяч маліх пернатих грудей, мов на наказ, лише дзвінкий, як срібні суремки янголят, прекрасний, ніжний, як бре-

ніння струн на кобзі, як летіння струменів по каміннях, надхнений гимн назустріч осяйному, всемогущому, що творить ізпередвіку рожево-перлові росяні ранки й тихі, молитовно-спіvnі, мрійно-дрімливі вечори, повні огнево-буйним життям дні й заткані мерехтливими діамантами ночі, шумливу, як юне пиво, молодість і розумно поважну, як спокійне лоно вод, старість, іскристо-переливчасту радість? із блискавкою-сміхом на рожевих устах і задумливий смуток із перлинами сліз на довгих віях, — творить барви, звуки, лінії, а разом — усе, що дає красу життя.

На одностайний чарівний гимн із блакиті, наче на клич до щастя, прокидається заснулий степ у звуках, що їх тільки здолає уявити собі людина... Далекий табун тарпанів стрягає сонне повітря різким, стрибливим іржанням; з далекого степового озера відгукуються дикі гуси; голосно скрикують, піdlітаючи вгору, сполохані наглим шумом після тихої ночі, чайки-небоги; з радісним кличем шугають угорою й повишають у повітрі кібці; свистять у високих травах тиці ховрашків; сюрчать коники; ген у байраці закували зозулі; знялося хмарою гайвороння й деручим краканням намагається перекричати шуми ранку...

— От так музика! — засміявся Павло, звертаючись до сусіда.

— Це що! — відповів той. — Ось побудеш у наших плавнях та в лугах... Не такої ще почуеш.

Зненацька на сході як прорвало. З-за обрію простяглися золоті списи віялом і наче підсунули рожево-перлові хмарки геть-геть угороу, позолотивши їх краї, а за кілька хвиль на золотім колі викотився на обрій

величний, осяйний бог, що його пришестя так напружено чекав буйний степ із усім сущим на ньому.

— “Сонце!” — з повного лона свого зітхнув степ.

— “Сонце зійшло!” — стрепенув прозорими крилами мрійний сон і розтав у сліпучому сяєві.

— “Сонце! сонце! сонце! сонце!” — дзвеніло, співало, гукало, сюрчало, свистіло, кувало, в степу, й досі несміливий день прогнав останні тіні на заході й запанував над світом.

Старий отаман мовчки зняв шапку й тричі широко перехрестився на схід. Так само братчики, а за ними й Павло.

Любо було йому почувати, що він — щось єдине, нероздільне з цими людьми, такими простими в звичайному поводінні й такими значними десь у своєму ділі. Не багацько було їх тут, але ж ця горстка їх — це маленька частка тої великої, уславленої на ввесь світ, родини, що звалась товариством запорозьких лицарів. І хоч мрія його молодеча здійснилася так незвичайно, так сумно, — сказати б навіть, мимо його волі, — але саме це надало йому свідомості не тільки поважності й безповоротності того, що сталося, а й доцільнosti цьому чинові, цебто порив молодика до подвигу налило високим змістом. Одним-одна ніч зовсім переродила парубка, легкодумного гультя; а друга — закріпила вже прийнятий рішенець, позбавивши прилучення його до січового товариства гірких прикмет змушенності й запаливші серце Павлове щирою любов’ю до братчиків і негаснущою жадобою подвигу. Все це покищо лише глибоко відчував парубок, воно сповняло всю його істоту, бо якби хто спитав у нього — куди й

чого їдеш, то на це дістав би єдину, можливу в цю хвилю, відповідь: тікаю на Січ, а там видно буде.

Та глибоке відчуття поважності нового становища не заважало Павлові бачити всю безмірну красу степу. Цей схід сонця в новій обстанові він пережив, як урочисту, повну значіння, великою службу Божу, й серце його грало радістю. Все, на що тільки падав його зір, здавалося йому також повним значіння й змісту. Ген високо-високо в блакиті ширяє степовий орел; нижче трохи, то там, то сям, немов спущені з неба на незримих ниточках, повисли на однім місці, тріпочучи крильцями, кібчики; ген попереду, почувши, мабуть, кінську тупотняву, злинув хмарою табун дрохв; поблизу, збоку пирснула рясним водограєм із трави купка куріпок, перелетіла десь далі й знову пірнула в траву; з другого боку з шумом знялася зграйка хохітви й теж перелетіла на інше місце . . . А трава . . . Ватага братчиків на конях плила в ній поволі, як у тихому, спокійному морі, і назверх витикалися лише кінські голови та червоні вершники, — така вона була буйна та висока. І той орей у блакиті, й усі оті кібци, куріпки, хохітва, крики гусей та чайок із далекого степового озера, ржання тарпанів невідомо де, ляшання й сюрчання трав'яних коників, гудіння й дзичання найрізноманітніших комах, мерехтіння мотилів та всяких, ще небачених комах, гра барвами пишних у вільному степу квітів, буяння озброєних гострими колючками будяків, лоскотливий, п'янкий пах жовтих буркунів, синіх васильків, непоказного та й невидного в бур'янах чебрику й т. і., вся ця музика барв, звуків, руху, запахів, а над усім глибока, прозора блакить і сонце, сонце . . . — все це здавалося Павлові — все, до

найменшої комахи й надрібнішого зела, — таким по-трібним, таким конечним, без чого не було б степу, а без степу не було б і їх, степових лицарів, та їхньої гучної слави. І степ і вони — це одно, ціле, неподільне. Ясне, непорочне, як усміхи діток малих, щастя залило солодким теплом його юнацьку, повну жадоби до життя, душу, обнялося з тим найкоштовнішим у світі, з тим, що ховав він на самому дні серця, скупалося в новім, радіснім почуванні братерської єдності й любові та передчутті славних подвигів, і мимо його волі ринуло з могутніх грудей його буйного, як цей степ, піснею. Йому хотілося, його поривало на всю широчину степу розлитися голосною козацькою піснею, що її вивчився він таки у Каневі.

— “Гей, та не знав козак, не знав Сопрон”, — почав Павло на ввесь голос, але відразу ж зніяковів, спаленів, глянувши соромливо на поблизу товаришів, і далі вже півголосом продовжував:

— “Як славоњки зажити . . .”

Шкода! . . . Немов приском сипнули перші звуки пісні в серця козацькі, стрепенувши ними, — братчики розпромінили свої, зосереджені в задумах, обличчя й з усіх багатьох грудей погнали степом таку ж широку, як степ, і вроджену ним пісню . . .

— “Гей, зібраав військо, військо запорозьке,

“Та й пішов орду бити! . . .”

Одностайний, стихійний порив пробудив козаків. Їхали сливе мовчки, кожен із своїми думками, і раптом злилися в однім почуванні, в однім льоті вперед, як перед боєм, в льоті туди, куди ніс вихор пісні, — до бою з ворогом під зверхністю оспіваного нею одного із славних попередників, лицаря Сопрана.

У двох, чи навіть у трьох знайшлися дзвінкі кобзи. Рокіт струн, як гук сурен, подвоїв піднесення, покотив хвилястим морем зеленим у далеку далечінь вже не пісню, а саму щиру душу козацьку в ній, на вільну волю, на буйне гуляйполе, до невідомого, але славного славою козацького майбутнього.

Співаків чимало гарних було між січовиками, але з усіх найкраще буяв дужий і чистий, як срібло, молодий голос Павлів, і старий ватага попереду, вчуваючи знайомій, захватній пісні, досвідченим гострим слухом ловив з усіх той голос, упивався ним, розкошував; а коли пісня урвалася, й останні звуки її розтали десь високо вгорі, їхав якусь хвилю мовчки, потім, розглядавши глибокі пруги на старому чолі, промовив, ні до кого, власне, не звертаючись:

— Лепсько, далебі, лепсько!... I нехай мені сата-наїл плюне в самісеньку пику, коли це не отой міщух із Канева!...

А козаки, що були поблизу, дивилися на зачервонілого від збентеження, вродливого міщуха ласкавими, закоханими очима й з усіх боків сипали словами похвали, ласки, захвату.

— I де ти такий узявся? Чи не в любистку купала, породивши тебе, рідна ненька, чи не чарувала на зорях, сповиваючи? Чи не буйні вітри виколосували твою силу, чи не соловейки вилюляли твій голос? Чи не ранкова зоря дарувала тебе вродою, чи не досвітні тумани завивали хмелем твої кучері?...

— Ой, не кпіте з мене, панове-браття, — відказував, паленіючи, юнак Павло, — бо нема краси краснішої від запорозького лицаря, нема сили сильнішої від

Матері Січі, нема гласу голоснішого від слави козацької низової.

— Вітай нам, молодий братчику, — казали й знов, — гарний не тільки красою й силою, але й розумом та звичайністю. Маємо в тобі не тільки лицаря, а й широго товариша. Будь же здоров собі на щастя, всьому лицарству січовому на втіху!...

Заіржав раптом кінь під старим отаманом, підняв голову, звернувши в правий бік, і насторочив уха. За ним заіржали й деякі інші. Полковник ласкаво погладив вірного друга по лебединій шиї, схилив трохи голову набік і скоса глянув на сонце, далі повернув голову в протилежний бік і, підвівши на стременах, почав вдивлятись гострим зором у далечінь. Зміркувавши врешті щось, круто повернув коня праворуч і знов спокійно заколихався в сіdlі. За ним повернула й уся ватага.

Павло придивлявся до всього з великою цікавістю, але нічого не питав, давно вже покімтивши, що не звичай у січових лицарів дерти очі та набридати всякими питаннями, що треба самому власним розумом та кмітливістю всього доходити. По своєрідному ірженню коней він догадувався, що розумна тварина чує воду й хоче пiti. Та ж, мабуть, недалеко тая Саксагань, що в ній ватага, виїжджаючи з Чути, обіцяв напоїти коней. Він глянув перед себе в далеч, але всього тільки й побачив ген-ген далеко синювато-сиву стягу, що легко курилася над зеленими просторами й тяглась, не перериваючись, на південь.

— То ж, мабуть, і вона... річка... — подумав собі Павло. — Ale коні, коні!... З такими не заблудиш... Боже милосерний! скільки цікавого на сві-

ті!... Сидів би в місті вік, то не побачив би, не зазнав, не зажив такого..."

Та цікавому в степу, мабуть, не було краю. Він не помітив навіть, як поволі мінився коло нього степ, як бурянисті буйні просторища потроху ніби лагідніли, рідшали, а ще далі й зовсім обернулися в яскраво-смарагдове море ще молодої, але густої, як щітка, тирси. Глянув Павло перед себе, в один бік, у другий — і ледве втримав у грудях крик захвату небаченою ніколи красою... Безкрай зелений килим наче поблизував хто кроваво-жаркими плямамаю буйних воронців. Це була така чарівна краса, що парубок мімохіть спинив коня й затаївши духа, не відривав очей від розкішної картини.

— "Боже, яка краса! — мигнуло йому в дуці. — чом Орисі нема зо мною?... Вона так любить це... вона сп'яніла б від щастя..."

Подумав і спаленів, і чомусь ізлякався своєї думки. Бачив, що товариші віддалились геть-геть, озирались і сміялися. Стиснув коня острогами й догнав їх, збентежнений, зніяковілий. Та вони знали, чого він зупинився був.

— Що, красно? — ласкаво-глузливо глянувши на нього, спитав один із них.

Павло кивнув, притакуючи, головою, а далі промовив:

— Як кров... Наче хтось крівцею покропив зелену траву.

— Це правда, — підтакнув братчик, а по хвилі додав: — Старі люди... наші ж таки... старі запорозькі діди розповідають, нémов би так воно й було в давнію-давнину, ще за княжих часів, а може й більче до

нас... де ото розкидано по тирсі оті червоні воронці, там лилася християнська кров у боях із татарами... Мабуть, правда, бо й тепера так воно є. То ж хто зна, чи й виведуться коли в степах ці квіти, бо татарва з християнами ніколи не замирить, а все буде нападати та ясир брати, а християни все боронитимуться.

Сказав і замовк і, немов би похватившись, зирнув на товаришів: згадав, мабуть, що братчикові не ли-чить багацько балакати.

Може й так воно було, як казав запорожець, та в Павла при погляді на ці степові чари, виникала зо-всім інша думка. Йому здавалося, що це велітенський коштовний килим, що ткано його й розквітчано жар-кими шовками, а потім постелено під таким самим до-рогим велітенським наметом із ніжно-блакитного шовку для самого Бога, що тільки Він, великий і все-сильний, годен похожати в таких розкошах, а не зви-чайна людина, хоч би то був і славний лицар із Запо-рожжя... Та цієї думки своєї не висловив він уголос, а їхав із нею мовчки, відчуваючи жаль, що топче ко-питами невимовну Божу красу.

Вже височенько підбилося сонце, а сиза мла над річкою все ще була десь далеко попереду. Але все ча-стіші балки та яри, а далі й байраки, зарослі тернами, глодами та шипшиною, свідчили, що вода вже неда-леко. Та й під копитами в коней почувалося вже не тверду землю, а пісок. Рідшала трава, а подекуди бі-ліли навіть лисини. Коні що-далі все більш нетерпели-вились і поривалися вперед, ледве стримувані твердою рукою.

Нарешті ось вона, тая річка. Означився виразний похил зеленої рівнини до води, а далі й зовсім трави

не було. Коні грузли в піску вище копит. Крізь легеньку імлу над водою сіріли скелі протилежного вищого берега. То там, то там на горі над ними й у їх розколинах та розпадинах, повиснувши над водою, кучерявилася кущі тернини, або глоду або гордини. Від річки війнуло ледве відчутою прохолодою. Коні підбадьорилися.

Старий ватаг нахилився з коня, побачив, що дуже грузъко в піску, й мовчки повернув у лівий бік понад берегом, де зеленів, спадаючи до річки, байрак. Козаки ледве коней повернули, щоб їхати за ним. Переїхали байрак, трохи освіжившись у його прохолоді. Тут берег був трохи вищий і вкритий травою аж до води. Полковник став, за ним і вся ватага.

— Відпочиньмо, дітки, трохи, — промовив голосно а далі тихше додав, глянувши на сонце: — Хм... вже під обідню пору, а ми ще й не снідали. І не помітив, як час минув...

Посміхнувся й скоса лукаво глянув на ватагу. Скочив з коня з легкістю молодого козака, а козаки за ним, думаючи кожен про себе:

— “Та й хитрий же старий... Він не помітив... Якраз такіський.”

Напоїли коней не зразу, а дали трохи прохолонути, а напоївши, спутали, поодвязували від сідел торби з харчем, та так не розкульбачивши, й пустили по-пастись. Сами зібралися до гурту, посідали на траві й почали снідати. Хто мав горілку в запасі, прикладався сам до боклажка й ділився з іншими. Багато відмовлялося, покликуючись на спеку: знали ж, що отаман не дасть довго розсиджуватись та вилежуватись, а

як тільки коні трохи відпочинуть та підживляться, скаже рушати в дальшу дорогу.

— А що козаче, — звернувся старий, краячи ножем сало, до Павла, — десь добре далися в знаки з незвички наші степові переходи? Добре нагепав зад, та й усе тіло, мабуть, як побите...

— Та трохи є, пане полковнику, — відповів Павло.

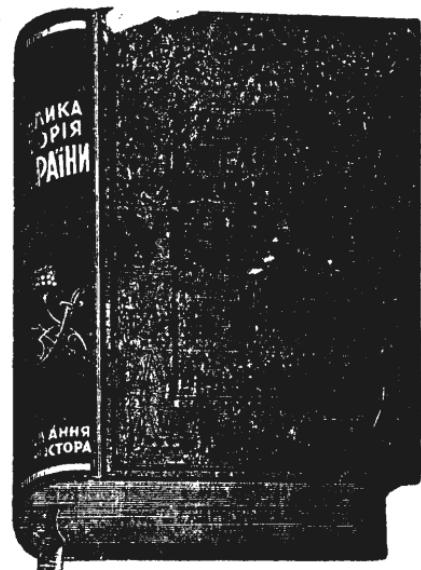
Снідали, гомоніли, жартували, сміялися.

А сонечко котилося все вище та вище.

КІНЕЦЬ ПЕРШОГО ТОМУ.

Ваші зауваження про цю книжку просимо посыкати на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

Дійсна величина книги
7×10×2,8 цалів

— ● —
Ціна тепер \$12.00
з пересилкою

— ● —

Друкується новий
наклад і ціна від 1-го
січня 1953 р. буде
підвищена на \$15.00
з уваги на подорожнія
цін паперу й
коштів друку.

ДЛЯ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ II-го СЕРІЇ ВИДАНЬ
КЛЮБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ
ПРОДАЄМО ВЕЛИКУ ІСТОРІЮ УКРАЇНИ ДО
ДНЯ 31 ГРУДНЯ 1952 Р.

лише за \$10.00

КОРИСТАЙТЕ З НАГОДИ!!!

